

ర స మ ం జ రి

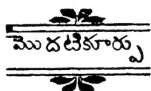
తెనుగు—పద్యకావ్యము

క వి

తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులు

పెన్ షన్లు డెప్యూటితహశీల్దారు

రాజమహేంద్రవరము

సరస్వతీ పబ్లికేషన్సులో ముద్రితము

రాజమహేంద్రవరము

1926

(కాపీరైట్)

P R E F A C E

THE Rasamanjary is a poem on rhetoric, written in Sanskrit, by Bhanu, an ancient poet. The meaning of the term Rasamanjary is a nosegay of *rasams*. By *rasam*, is meant passion or pathos which has been pronounced, by great European Critics, to be the all-in-all in poetry. It has been described by Sanskrit rhetoricians to be the definitive impressions created, in the minds of readers of books, or of audience at a dramatic performance, by the consciousness of the enjoyment of pleasure and pain, of the personages spoken of in books, or represented on the stage, when such definitive impressions attain a stage at which the minds of such readers, or of such audience, are enchanted or carried away. The book treats of the passion of love alone, out of the nine kinds into which passions have been classified by Sanskrit rhetoricians. The passion of love is called *Sringaram* in Sanskrit and the author would have done well had he named it "Sringararasamanjary."

2. In the Rasamanjary, the rules are given in prose and the illustrations in verse. The illustrations, which consist of one hundred and thirty quatrains, are full of great pathos and beauty, and the reader will have emotions of the liveliest satisfaction and sympathy. Each verse may be said to be a drama in which, to use the words of poet Dryden, "the action love as well:as the passion have been brought to an exact perfection", to such an extent that the reader feels that, in fact, nature speaks and that the represented facts themselves speak.

3. I read the *Rasamanjary* in the year 1915, when I was of opinion that it would be a very good acquisition to Telugu literature, if it was translated into Telugu. At that time, I also had in my view the great desideratum that, owing to a lack of its translation in Telugu, had been sadly felt by the Board of Studies, which I heard had prescribed as a text-book in Telugu for the *Vidvan* examination, the notes alone written to it in Telugu by Mr. Vedvam Venkataraya Sastry, a retired Educationist. Accordingly, I translated it that very year. As in my translations of other works—both Sanskrit and English—I have, in this case as well, closely and faithfully followed the original. It is a verse-for-verse translation. I now print it and give it to the public in the hope that it may be found to be most useful to Telugu Scholars.

4. I must also remark that in his arrangement of *Parakiyas*, who constitute one of the three main divisions, into which woman-kind have been classified by Sanskrit rhetoricians, Bhanu is a little inaccurate in one single instance, where-in he states that “Guptas and others” are included in *Parakiyas* whilest, according to the context, he should have stated, in strictness of speech, that they are included in *Parodhas*, one of the two sub-divisions into which *Parkiyas* have been divided. The inaccuracy is due rather to hastiness and would have been avoided had the author, whose talents are very great and whose expression is always very precise, revised his book before publication which is evidently a posthumus one. In my translation, I have ventured to correct this inaccuracy.

5. There is also an instance where Bhanu has made a conflicting statement in his sub-division c

the *Upapaties*, one of the three kinds of lovers into which mankind have been classified. The confliktion is, in my view, apparently due to his overzeal in going to extreme minuteness in his classification of lovers, unlike other rhetoricians. I have thoroughly discussed it and have made a critical note of it in my Telugu preface and, if my scholar-readers disagree with me and give their reasonable grounds, I shall be glad to accept their view and to thankfully change my view and publish the same in my preface to the second edition of this book.

Rajahmundry, }
8th March 1926. } Tadury Lakshmi Narasimha Rao

ర స మ ం జ రి

వీ ఠి క

రసశబ్ద మనుభవమును నర్థమిచ్చు రసము సంస్కృతధాతువుల ననుండి పుట్టినది. కాబట్టి సామాన్యముగా రసమనఁగాననుభవింపఁ బడునది యని యర్థము. అది జైహ్వికముఁ గావచ్చును. మానసికముఁ గావచ్చును. జైహ్వికములనఁగా జిహ్వచే ననుభవింపఁబడునవి. మానసికములనఁగా మనస్సుచే ననుభవింపఁబడునవి. జైహ్వికరసములు భోజనములో ననుభవింపఁబడు లవణాదిషడ్రసములు. మానసికరసములు శ్రావ్యదృశ్య ప్రబాధములయిన కావ్యనాటకాదులమూలమున ననుభవింపఁబడు శృంగారాదినవరసములు. జైహ్వికరసములను విడిచి యీ ప్రబంధరసవిషయము నే నిప్పుడు చెప్పుచున్నాను.

2. కావ్యమూలమునఁగాని యభినయమూలమునఁగాని నివేదింపఁబడు పూరుషుల సుఖదుఃఖాదుల యనుభవమువలనఁ బుట్టిన సంస్కారరూపమయిన సామాజికుల మనోవికారమును

సామాజికనిష్ఠ మైనస్థాయిభావ

మని యాలంకారికులందురు. ఈ స్థాయిభావమే విభావాదులచే వికసింపఁబడి యానందరూపముగా ననుభవింపఁబడుటకుఁ దగిన దశను బొందింపఁబడియేనేని రసమనఁబడును. విభావమనఁగా రసోత్పత్తి కా రణమని యలంకారశాస్త్రమందు గ్రహింపఁదగ్గది. అన్నమునకుఁ గూరలుఁ బచ్చభృ మొదలగువాని మేళనముచే రుచి యెట్లుకలుగునో యట్లే విభావాదుల మేళనముచే స్థాయిభావమునకు రుచిగలుగును.

3. ప్రతాపరుద్రీయకారుడైన విద్యానాథుఁడు మొదలగు నాలంకారికులందఱును గావ్యము నొక శరీరమునకుఁ బోల్చి రసము దానికి జీవమనియు సుపమాద్యలంకారములు దానికి నగలనియును

వర్ణించియున్నారు. కావ్యమున కలంకారము ప్రధానము కాదనియు రసమే ప్రధానమనియు వారి ముఖ్యాభిప్రాయమైయున్నది. కాఁబట్టి యితకుమున్ను క్రీ॥శ॥ 1003 వ సంవత్సరములోఁ జంద్రాలోకాలంకారశాస్త్రమును దెనిగించియున్న నాకు రసవిషయమైన శాస్త్రము కూడ రచియింపవలయునని యభిలాషపుట్టినది. అట్లగుటంజేసి తొల్లి సంస్కృతంబున భానుమిశ్రకవి రచియించిన రసమంజరి యను గ్రంథమును క్రీ॥శ॥ 1915 వ సంవత్సరములోఁ జదివి యప్పుడే తెనిగించితిని. గ్రంథము చదువునప్పుడు చదువరుల మనస్సులు పరవశములై యానందరసపూరములో నోలబాడుచుండునను నింతకంటె మిక్కిలి యీ చిన్నపీఠికలో భానుని రసమంజరి విషయమై చెప్పఁజాలను. నవరసములలో శృంగారరసముమాత్రమే రసమంజరిలో వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈ కారణముచే దానికి భానుఁడు శృంగార రసమంజరియని పేరుపెట్టినని బాగుగనుండును. అయినను నాయీ తెనుఁగుగ్రంథమున కాపేరేయించి యిప్పుడు ముద్రింపించి లోకమున కర్పించుచున్నాను.

4. మఱియు నింకొక్కటి చెప్పవలయునది యున్నది. భానుఁడు పరకీయానాయకను నిరూపించుచోఁ బరకీయ పరోధయనియుఁ గన్యయనియు రెండు విధములదని చెప్పి యిద్దఱలక్షణములును సంపూర్ణముగా నుపన్యసించి యొక్క- పరోధకు మాత్రమే లక్ష్యమిచ్చినాఁడు. తోడనే కన్యకుఁగూడ లక్ష్యమియ్యక

గుప్తానులు పరకీయయందే యంతర్భావమును బొందినవా

రనియొకసూత్రమిచ్చి యట్టియంతర్భావతలైన గుప్తాదులొకవిధములవారికి లక్షణలక్ష్యములిచ్చి నాఁడు. అటమీఁదఁగన్యకులక్ష్యమిచ్చినాఁడు. భానుని యీసూత్రము నిర్దుష్టమైనయెడఁ గన్యాలక్ష్య మస్థానమొదలుబడ్డది యగును. అప్పుడాలక్ష్యము పరోధాలక్ష్యమిచ్చినతోడనే యియ్యవలయునదైయుండును. ఆసూత్రము నిర్దుష్టము కానియెడ

నానిని సవరించుట కర్తవ్యము. గుప్తాదులకు భానుడిచ్చిన లక్షణ
 లక్ష్యములను జూడఁగా వారుకన్యలలోఁ జేరరనియును బరోధలలో
 మాత్రమే చేరుదురని యుచు దోచుచున్నది. ఈకారణముచే వారు
 పరోధలో సంతర్భావమును బొందినవారని చెప్పిన నోప్పుగనుండును
 గాని భానుఁడుచెప్పినట్లు పరకీయలో సంతర్భావమును బొందినవారని
 చెప్పినయెడ సతివ్యాప్తిదోషము సంభవించును. కాబట్టి సూత్రము
 గుప్తాదులు పరకీయయందే యంతర్భావమును బొందినవారని భానుఁ
 డుచెప్పినట్లు చెప్పక గుప్తాదులు పరోధయందే యంతర్భావమును
 బొందిన వారని నా యీగ్రంథముగోఁ జెప్పినవాడను.

5. మఱియునింకొక్కటి చెప్పవలయునది గలదు.

(1) నా యకుని నిరూపించుచో

“సచత్రివిధః పతిరౌషపతి ర్వైశికశ్చేతి॥”

అనియును

(2) పతిస్వరూపముచెప్పుచో

“విధిపత్ పాణిగ్రాహకఃపతిః॥”

అనియును

(3) పతిభేదములుచెప్పుచో

“అనుకూలదక్షిణధృష్టశరభేదాత్ పతిశ్చతుర్థా॥”

అనియును

(4) అనుకూలుని నిర్వచించుచో

“సార్వకాలికపరాజ్ఞనాపరాజ్ఞాఖ్యేనతి సర్వదా

“స్వీయాయామనురక్తోఽనుకూలః॥”

అనియును

(5) స్వీయను నిరూపించుచో

“తతస్వామిన్వేవానురక్తాస్వీయా సచపరిణీతా
 “యాంపరగామిన్యా మవ్యాప్తిః అత్రపతివ్రతాయా
 “ఏవలక్ష్మ్యత్వాత్. తస్యాశ్చపర గామితయా పరికీ
 “యాత్వమపి సమాయాతి”

అనియును భాషాను చెప్పినవాడు.

ఇందు మొదటి నాలుగు సూత్రములంబట్టి—

(1) “నాయకుడు పతియనియు నుపపతియనియు వైశికు
 డనియు మూడువిధముల వాడనియును

(2) శాస్త్రప్రకారము పెండ్లియాడిన వాడు ఎల్ల
 యనియును

(3) పతి యనుకూలుడనియు దక్షిణుడనియు ధృష్టుడ
 నియుశత్రుడనియు నాలుగువిధములవాడనియును

(4) కలకాలము పరస్మైవర్జితుడై కలకాలము స్వీయమీ
 దవలపుగలవాడనుకూలుడనియును

స్పష్టపడుచున్నది. అయిదవ సూత్రముంబట్టి పతిమీదమాత్ర
 మే వలపుగలదిస్వీయ యనియు వివాహితయైనను బరపురుషునితో
 బోవుదాని కీస్వీయానామము చెల్లదనియు నిందుఁబతివ్రతమాత్రమే
 యుద్దేశింపఁబడ్డదనియు వివాహితకుఁబరపురుషగమనముచేఁ బరికీ
 యాత్వమే యబ్బుననియును స్పష్టపడుచున్నది.

6. పయియైదవగుంటి (paragraph) లోఁగనఁబఱచిన
 యంశములనుబట్టి యచుకాలనాయకత్వ ముపపతిని [అంకురుగ
 నిని] బహిష్కరించుచున్నది. ఉపపతి యెన్నడు ననుకూలుడ
 కానేరడు.

7. సంగతు లిట్లుండఁగా నుపపతి స్వయాపము చెప్పుచో

“అఛారహానిహేతుఃపతిరుపపతిః”

అనిచెప్పి

“ఉపపతిరవ్యనుకులాదిభేదేన చతుర్విధః

“పరంతుశతత్వంనియత మనియతమితరత్”

అనియు భానుఁడు చెప్పినవాఁడు. భానుఁడు చేసిన యనుకూల

నాయకత్వ నిర్వచనముంబట్టి యుపపతి యెన్నఁడు ననుకూలుఁడు కానేరఁ
డనిస్పష్టపడుచుండగా నుపపతి యనుకూలాది భేదంబులచే నలుఁ దెఱు
గులవాఁ డగుననుట విరుద్ధముగా నున్నది. ఇందు భానునితో నే నేకీ
భవింపఁ జాలను. ఆతఁడు లక్షణములు పత్యుపపతి భేదములకిచ్చి
లక్ష్యములు పతిభేదములకు మాత్రమే యిచ్చినవాఁడు. ఉపపతి
భేదములకు లక్ష్యములిచ్చినవాఁడుకాఁడు. తనయుపపత్యను
కూలునకు లక్ష్యములేమిచేతనే యాతఁడియ్యఁడయ్యెనని నాయ
భిప్రాయము. ఈవిరుద్ధలక్షణమునకుఁ గారణము తనకుఁ బూర్వులైన
యా లంకారికులువోలెఁ గాక పతులలో ననేకములయిన యవాంతర
భేదములు కల్పించుటకు భానునకుఁ గలచిత్తాభివంగమని నేను దలం
చుచున్నాను. ప్రతాపరుద్రీయకారుఁడు భానుఁడువోలెఁ గాక తన
యనుకూల నాయకున కనేకపత్నీకత్వము సంఘటించినవాఁడు. అనేక
భార్యలుండినను నొక్కభార్యమీఁదనే విశేషానురాగము గలవాఁ
డనుకూలుఁడని యాతఁడన్న వాఁడు. వానిననుసరించి ప్రతాపరుద్రీ
యము తెనిగించిన మూర్తికవి వానియట్లు గాక

“ఒక్క కాంతకే!

“వలచి గుణాభిరాముఁ డగువాఁ డనుకూలుఁడు.....”

అని చెప్పి మఱియొకసంది గ్ధాంశము తెచ్చిపెట్టినవాఁడు. వాని
చేసిన నిర్వచనమునబట్టి యనుకూలునినాయక యొక్క కాంతయే
కాని యది మూఁడు విధముల నాయుగలలో నెట్టిదియైనను గావచ్చు
ను. స్త్రీయయైనను బరకీయయైనను సామాన్యయైనను గావచ్చును.

ఈ లక్షణము దతివ్యాప్తి దోషముగలదు. ప్రతాపరుద్రీయకారుని సూత్రముగాని మూర్తికవిసూత్రముగానినాకు సమంజసముగాఁగానిపించుటలేదు. వీరియట్లుగాక భానుఁడు తన యనుకూల నాయకునకుఁ బ్రశస్తమైన లక్షణముంచినవాఁడు. నాయకలలోఁ దనస్వీయ కెట్టిసుగుణములుపెట్టినవాఁడో నాయకులలోఁ దనయనుకూలున కెట్టిసుగుణములు పెట్టినవాఁడు. మఱి యు ననుకూలున కుదాహరణ మేకపత్నిప్రతుఁడైన శ్రీరామచంద్రు నిచ్చినవాఁడు వాని శ్లోకము తెనిగించి యిందుఁ జూపుచున్నాను జూడుఁడు : —

సీ॥ భూమిదేవీనీవు కోమల కావమ్మ

సూర్యుఁడా చల్లఁగాఁ జూడవయ్య ।

గాలిదేవర నీవు కరుణతోఁజెమటార్పు

చులుకనై మార్గమా వెలుఁగవమ్మ ।

దండకారణ్యమా తగనీవుమాకు డ

గ్గఱ రాఁగదమ్మ వేకరుణదాల్చి ।

కొండలారా దారి నుండఁబో కవులకుఁ

దొలగరమ్మా మీరు తోడుతోడ ।

గీ॥ నింతయేమిటి కందురే నెఱుఁగఁజెప్పు

వాడనువినుండు నేఁడు నాతోడఁ గూడ

నడవికిని దాను వచ్చెదనంచు నుత్స

హించుచున్నది యిదెసీత యిందువదన॥

భానుని స్వీయానాయికానిర్వచనమును వానియనుకూలన

యకనిర్వచనమును నాకుఁ బరమసమ్మతముగా నున్నవి.

ఈ కారణముచే నుపపత్తిభేదముల విషయములో భానునిపై

“ఉపపత్తిరప్యనుకూలాది భేదేన చతుర్విధః-ప

“రంతు శతత్వం నియతమనియతమితరత్”

అను లక్షణము నేను దెనిగింపకదిగవిడిచి యాసంగతి సకారణంబుగ నీవీరికలోఁ జెప్పుట మేలని యెంచితిని. ఎంచి కొందఱు పండితులతోఁ బ్రసంగించుటయు నవి తెనిగింపక దిగవిడుచుటకంటఁ దెనిగించి నిలిపి నా యభిప్రాయము వెల్లడిచేయుట సమంజసముగా నుండునని వారు నుడివిరి. నేనెన్నఁడును ద్వికరణశుద్ధిగాఁ బ్రవర్తించు వాఁడ నగుటచే నామసస్సునకు నచ్చని సూత్రమును జెప్పనివాఁడ నైనను నప్పండితులు చెప్పినప్రకారము భానునిమాత్రము తెనిగించి యీ నా గ్రంథములోఁజేర్చి యీ వ్యాఖ్య యిందుఁ బొందుపఱచిన వాఁడను-

రాజమహేంద్రవరము

8 మార్చి 1926.

తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు

శుద్ధ పత్రిక.

పట సంఖ్య	పద్యము సంఖ్య	బరితి సంఖ్య	ఉన్న పాఠము	ఒప్పున పాఠము	
2	...	4	...	3 వీరునకె	వీరులకె
...	...	5	...	2 ఒడ్డుదనంబు	బడ్డుదనంబు
3	...	0	...	18 ఉదాహరణము	ఉదాహరణము
...	...	0	...	25 వర్తించె నే	వర్తించె నే
4	...	0	...	2 చెప్ప	చెప్ప
...	...	10	...	4 నిర్దురపోయి	నిర్దురవోయి
...	—	1	—	1 కవుంగలించి	కవుంగిలించి
...	...	12	...	3 సమయాంతమందునది	సమయాంతమందునది
5	...	13	...	3 తామరాకుల వీవన దాల్చిలెస్స	తామరసప్రతముం దెచ్చిదానితోడ
5	...	13	...	4 లీతునా	వీతునా
7	...	19	...	4 ఎన్త్రుపుచెంగులు	ఎన్త్రుపుజెంగులు
7	..	21	...	3 చేతినిడి	చేతనిడి
7	...	21	...	4 కుల్కెగా	కుల్కెగా
9	...	23	...	3 నెలుక	నెలుకం
9	...	24	...	4 దొప్పజూ	దొప్పజూ
10	...	29	...	2 నెమిళ్ల	నెమిళ్ల
11	...	31	...	3 చెప్పగా	చెప్పగా
12	...	33	...	2 గవుంగలించె	గవుంగిలించె
12	...	34	...	1 } దూతిపొందరింటి కేసివుపోతికాని	} ఆరిగితివిదూతి పొదరింటికంటెకాని

15	...	0	20	యేబది	యేబది
16	.	0	9	కలిపికొని	కలిపికొని
16	...	40	...	1 తనలో	తనలో
16	...	41	...	2 మేల్కొలనాలు	మేల్కొలనాలు
17	...	43	...	2 దేవాలహో	దేవాలహో
17	...	44	...	2 సచ్చి	సచ్చి
18	...	57	...	3 వేడి	వేడి
18	...	58	...	4 పుల్కుచూపులన్	పుల్కుచూపులన్
19	...	52	...	1 ఎట్టపాటితి	ఎట్టపాటితి
19	.	53	...	2 కోలుపోయితి	కోలుపోయితి
19	...	53	...	8 నాటననుండి	నాటనయుండి
19	...	53	...	4 పెళ్ళిళ్ళ	పెళ్ళిళ్ళ
20	...	54	.	2 భాగ్యస్థానమందు	భాగ్యస్థానమునందు
20	...	54	.	4 యెవ్వడు	యెవ్వడు
20	...	0	...	19 కుదారదము	కుదారదము
20	...	55	...	4 యాత్యుక్తపుచూడ్కి	యాత్యుక్తపుచూడ్కి
21	...	67	...	4 వేడెన్	వేడెన్
21	...	58	...	5 పరితపించుచు	పరితపింపుచు
22	...	60	...	3 దోరబండిన	దోరబండిన
22	...	61	...	4 గనుదమ్మల్	గనుదమ్మల్
23	...	68		7 దాన	దాన
23	...	65	...	2 మెరియుచుండెడి	మెరిచుచుండెడి
24	...	65	...	7 నెదురుచూచుచు	నెదురుచూచుచు
24	...	66	...	2 బోకల	బోకల
24	...	68	.	4 60	68

25	...	69	...	1	నిద్రపుచ్చ	నిద్రపుచ్చ
26	...	71	...	2	పిఱుదులో	పిఱిదిలో
27	...	76	...	4	బీకటి	బీకటి
28	...	76	...	6	బోడి	బోడి
29	...	82	...	3	లాండోరుల్	లాండోరుం
30	...	82	...	6	పయిన	పయిని
30	...	83	..	3	శైకదా	శైక
31	...	0	...	24	కడబాపు	కడబాపు
33	...	87	...	1	పైనను	పైనను
34	...	90	...	4	వేలుపుచెట్టు	వేలుపుచెట్టు
36	—	92	—	1	జన్నపెండిమల	జన్నపెండిమల
36	—	93	—	1	మ్రోతలు	మ్రోతలు
36	—	93	—	3	మానసమంగునగా	మానసమంగునతా
38	—	100	—	2	దేమిటికి	దేమిటికి
40	—	0	—	8	చీకొట్టు	చీవాట్లు
40	—	103	—	1	గేలుదమ్మలన్	గేలుదమ్మలన్
40	—	103	—	4	సాచుడు	సాచుడు
41	—	105	—	1	నొండోరుల్	నొండోరుం
41	—	105	—	3	కొంగలింపగ	కొంగలింపగ
41	—	105	—	5	బిల్వురు	బిల్వురు
42	—	106	—	1	మ్రోతల	మ్రోతల
42	—	106	—	2	వెల్గుడు	వెల్గుడు
42	—	106	—	3	వెల్గుడు	వెల్గుడు
43	—	108	—	3	గేధూపమున్	గేధూపమున్
43	—	109	—	1	ఎడదగు	ఎడదగు

43	—	109	—	1	సిగ్గురుం	సిగ్గునుం
43	—	0	—	14	మానిచతుగులు	మానిచతురులు
44	—	112	—	3	భవనమందున	భవనమునయందు
44	—	113	—	1	కన్నెస్వతె	కన్నెస్వతెది
44	—	113	—	4	తోడల్	తోడల్
45	—	114	—	2	గొండొక	గొండొక
45	—	115	—	2	నిర్వక్రబు	నిర్వక్రంబు
45	—	114	...	3	జలునవ్వు	జలునవ్వు
45	—	115	—	4	స్మరింతుజుమి	స్మరింతుంజుమి
46	—	116	—	7	నింతయేని	నింతయేని
46	—	0	—	11	ధృష్టత్వము	ధృష్టత్వము
47	—	118	—	2	డిటనుండి	డిటనుండి
47	—	119	—	4	జలము	జలము
47	—	120	—	2	విప్పబోతినే	విప్పబోవనే
48	—	122	—	2	గోళమునందునశ్రువుల్	గోళములయందనశ్రువుల్
49	—	123	—	2	చంద్రుడుం	చంద్రుడుం
51	—	0	—	4	ప్రశస	ప్రశంస
54	—	136	—	4	వీడదయ్యె	వీడదయ్యె

శ్రీ నమః జరి

— — — — —

క వి గా న్న వి గా న్న త ము

175

అనఁడు లోపలి ప్రేమధరింబునఁ బద్మయుఁపిన్ని పార్వతినిం
ననమెఱుఁ దాల్చి శ్రమం పడుచోయని తత్సభయంపఁగి పాదమునం
నదియె మున్వికటోద్వని బెట్టుచు దానెసుమమ్ములు గోయుమృగా
నినమయతల్పమునం దన దేయగు చెంపఁగొంచును శంభుఁడగుగో.

తే.గీ. అమరఁ గవిచి త్తభృంగరసానుభవము

కొఱకు రసమృదిని దొడ్లీ కూర్చు ఘోరుఁ
డతఁడు గీర్వాణభాషఁబో నది యగమ్య
మయ్యెఁ బెక్కఁడ్రు కింపుగా నుభవింప.

తే.గీ. అల్లరిన మంజరీకావ్య మమరనేఁడు

శేనోలుకుచు నింపారు శిరుఁగుచుండు
జేసెఁ దాడూరి లక్ష్మీప్రసాదగాయ
పంశితుం డందఱకు సులభంబుగాఁగ.

ప్రథమ ప్రకరణము.

నరసములలో శృంగారరసము మేలైనది. ఆరసమున నాయి
కానాయకు లాలంబనవిభోరములు. అంగునాయికని మొదలఁ జెప్ప
చున్నాము.

నాయిక స్వీయయనియుఁ బరీయయనియు నాచాన్యయనియు
మూఁడు విధములు.

స్వీయానిరూపణము.

పతిమీఁద మాత్రమే నలపుగలది స్వీయ యనఁబడును. వివా
హితయయినను బరపురుషునితోఁ బోవుదాని స్వీయానామము చెల్ల
నేరదు. ఏలంటే చిందుఁ బరివ్రతమాత్రమే యుదేశింపఁబడ్డది. వివా

హితకుఁ బరపురుషగమనముచేఁ బరకీయాత్వమే యబ్బును. స్వీయ
చేష్ట లెవ్వియనినః—మగనిని గొల్చుట-నడవడి నిల్పికొనుట-తిన్నద
నము-సైరణ-యను నీనాలుగును.

—• స్వీయకుదాహరణము •—

చం. కనుఁగొనదాఁడఁ బంపుఁ గులకాంత మఱియును జూడ్కి వేడ్కలం
దనదగుమోవిపై నె చిఱునవ్వును నిల్పును బల్కులై ననో
తనప్రియభర్తవీనునకె తద్దయు పిందొనరించు నెన్నఁడే
మనమున నల్కపుట్టినను మానసమందె యడంగఁద్రొక్కెడున్. 4
స్వీయ ముగ్ధయనియు మధ్యయనియుఁ బ్రగల్భయనియు మూఁ
డువిధములు.

—• ముగ్ధ •—

ముగ్ధయనఁగా యశావనమంకురించిన నాయిక. అది జ్ఞాతయా
వనయనియు నజ్ఞాతయాశావనయనియు రెండువిధములది. జ్ఞాతయాశావన
యనఁగాఁ దనకు యశావనము వచ్చినదని యెఱింగినది. అజ్ఞాతయాశావన
యనఁగాఁ దనకు యశావనము వచ్చినదని యెఱుంగనిది. ఈముగ్ధయే
కాలక్రమమున నవోఢయనియు విస్రబ్ధనవోఢయనియు ననఁబడును
నవోఢ యనఁగాఁ గ్రొత్త పెండ్లామని శబ్దార్థము. రతిలో సిగ్గును బెరి
రును గలది నవోఢ. ప్రశ్రయముతో ననువర్తించునది విస్రబ్ధనవోఢ
ప్రశ్రయ మనఁగా సంభోగపరిచయమువలనఁ గలిగినవిశ్వాసము. ము
చేష్టలెవ్వియనఁగాః—క్రీడాసమయమందు సిగ్గుచేత నింపులు గులికెఁ
పనులుచేయుటయుఁ బతిమీఁదఁ దానలిగినప్పుడు సయితము మెత్తన
టయు నూతనవస్త్రాలంకారములమీఁదఁ గోరిక గలుగుటయును.

—• సాధారణముగ్ధ కుదాహరణము •—

చం. ఒనర శుభాంగిమై శుభముహూర్తమునం జోరఁగాను వాస్తుశ
జను వలరాజునానతిని నల్పఁగఁ బడ్చుదనంబు పూనుడుం

గనుఁగవయు మొగంబు నలకాటుకపిట్టలఁ జంద్రుఁ బిల్చె నిం
పొనరఁగఁ బిల్చె మాట యమృతోదధితుంగతరంగకాంతులన్.

—• అజ్ఞాతయావన కుదాహరణము •—

మ. జలకంబాడి తటంబుచేరి నవలా శ్యామంబుగా నంటె ను
త్పలమో యియ్యదియంచుఁ జేబుణికె నేత్రవ్యాప్తకర్ణస్థలిన్
నలి లేనాఁచని యారుదుష్పిఁగొనియెం దా శ్రోణిభారంబునుం
దెలియంజూల కిదేల డస్సితఁ జెలీ నేనంచుఁ బల్కాటనున్॥

—• జ్ఞాతయావన కుదాహరణము •—

తే.గీ. శంభువౌచును మఱియు స్వయంభువౌచు

నొప్పుచున్నది నీచున్న త్రిప్పలాఁడి

కోమలీ యిఁక నేధన్యుగోటిచేత

ధరణి నది చంద్రచూడాఖ్యుఁ దనరఁగలదు.

7

—• సవోధ కుదాహరణము •—

చం. పరఁగఁగఁ జేతఁబట్టికొని పానుప్పుపైఁ బవళింపఁ జేసి వే
యుమునురంబునందునిచి యొత్తిననున్ వెలిఁబాటఁజూచుఁదా
సరిగి సవోధ హస్తమునఁ జక్కఁగఁ బాదరసంబవండును
స్థిరముగ నిర్బుఁగాఁగలఁడు చేపమవానికిఁ గారు వశ్యుగాన్.

8

—• విప్రబ్రహ్మసవోధ కుదాహరణము •—

చం. తనప్రియునొద్దకేగి తగఁ దాఁబవళించె సవోధ వింతగాఁ
గనుఁగొన లింతమూసికొని గట్టిగ నీవినిబట్టి బాహుతో
డను గుచయుగ్మమందున బెడంగుగ హస్తతలంబుపట్టి యెం
దును నొకయింత సందిడక దొడ్లతోడల్ విగియంగఁ బట్టుచున్.

—• మధ్య •—

సిగ్గును మనస్సును సమానముగాఁగల నాయిక మధ్య. ఇదియే
యతిప్రశయముతో నను వర్తించే నే సతివిప్రబ్రహ్మసవోధ. అతిప్రశయ

మనఁగా సంభోగపరిచయాధిక్యమువలనఁ గలిగిన విశ్వాసము. దీని చేష్టలెవ్వియనినఁ బ్రయుఁడు తప్పుచేసినప్పుడు తాను ధైర్యవంతురాలైన వానితోఁ గుఱిముగా మాటలాడును. తానధైర్యవంతురాలైన వానితోఁ గలిసముగా మాటలాడును.

—• మధ్యకుదాహరణము •—

ఉ. నిద్దురవోతినేఁ బ్రయునినె మొగముంగననైనఁ జాలనే
నిద్దురవోవనే నడఁచు నమ్మి ననుం గరపల్లవంబుతోఁ
నెద్దియుఁ బ్రేమఁ బట్టకొనుదా నని చింతయొసర్చుచున్నదై
నిదుర పోయిపోనలున నీరసలోచన యొప్పెనేర్చుతోన్. 10

—• ప్రగల్భ •—

అయ్యదిమాత్రమే కేరీకలామంఁలి చాత్యముచూపునా
యిక ప్రగల్భ. బోగముదానికిఁ బండ్లయేలేదు కావునను బారి పీక బా
పునుషులుగలగు కావునను బహిమాత్రనిషయకత్వము లేమిచే వారి
ననుచు నొందు. ఈనా యికచేష్టలు రతియందుఁ బ్రతిగలిగియుండు యు
రత్యానందముచే నొసఁగి పరవశమగు యుండుటయు.

—• రతిప్రతిమలేకు దాహరణము •—

ఉ. చన్నులుపట్టి మోముగని చక్కగంబు కవుంగలించుచుం
గ్రన్నని మోవిల్చి తొలఁగంగనజేయుచుం రి ముంగుటల్
పన్నగఁ బైకిఁద్రోచి ఎఱి భానుఁడుపొడ్చునొయంచుఁ జూచువోఁ
గ్రన్నన వీనుగల్వి సొక ప్పకొనెన్ నననాంచలంబులన్. 1

—• సురతానంద సమ్మోహనతికు దాహరణము •—

చం. అతివ వినంగి దే చనులయందలి గిల్లులుమోవి గంటులున్
చ్యుతమగు పువ్వుగఁ డలును జొప్పటజూసినతారహరిముల్
రతిసమయాంతమందునఁ దొంబుగఁగంటి నివెల్లఁ గ్రీడలో
స్మృతి యయేడ యేడరతి యేకభవత్కృతశిక్ష నెచ్చెలి. 1

—• మధ్యాహ్నం లోకములు —

మానావస్థయందు బ్రహ్మలు ధీరయనియు సధీరయనియు ధీరాధీర
యనియును బ్రత్యేకము మూడేసి విధములు వారగుదురు. మాన
మనగా సలుక.

వ్యంగ్యముగా సలుకచూపునది ధీర.

అవ్యంగ్యముగా సలుకచూపునది యగ్ర.

కొంతవ్యంగ్యముగాను గొంత అవ్యంగ్యముగాను సలుకచూ
పునది ధీరాధీర.

ఇంకొక విశేషముగలదు. మధ్యలలో ధీర తనయుకనుమాట
లతోఁ జూపును. అధీర కఃసమయినమాటలతోఁ జూపును. ధీరా
ధీర మాటలతోను నేడుపులతోను జూపును. ప్రాథమ్యంలో ధీర శసయలు
కను రతియొడిలియు కానీనతతోఁ జూపును. అధీర తర్జనభర్జనాదు
లతోఁ జూపును. ధీరాధీర రత్యైదానీస్యముతోను దర్జనభర్జనాదుల
తోను జూపును.

ఈధీరాధీరములు స్వీయకే కాని పరీయక లేనివి ప్రాచీనులు
చెప్పిరి కాని యది గూఞ్జమాత్రముగాని యనుభవవేద్యముకాదు.
ఏమిటికింక ధీరత్వము సగౌరవమును ధీరాధీరత్వము సమూహమును
సలుకయెక్కడనుండు సక్కడనుండును. పరీయకలుక వచ్చినేని
దానికిఁగూడ నివి యావశ్యకములు. పరీయకలుక యుండనని చెప్పు
టకు శిక్యముకాదు.

—• మధ్యధీర సుదాహరణము —

తే.గీ. కోర్కి లోలాళిపుంసనికుంజమందుఁ

బోవ నీమేని చెమ్మటన్ పూరిమయ్యెఁ

దామరాకులవీవన దాల్చి లెస్స

గాలితగులంగ వీతునా కాంతనీకు.

— మధ్యాధీర కుదాహరణము —

శా. నీకున్ రేయిట జాగరంబగుటయున్ నేత్రంబులెఱ్ఱంబడెన్
నాకున్ మద్యము నీవుత్రాగుడు మదిం దబ్బిబ్బు నాకయ్యెడుం
ఘాకం దేటులు కాచునట్టి పొదరింటన్నిమ్మ పండ్లీవుహా
క్షై ణో నగ్నిసుతీక్షణబాణములచేఁ గంతుండు నన్గొట్టెడున్. 14

— మధ్య ధీరాధీర కుదాహరణము —

మ. అనురాగంబు ఉనింపఁజేసెడు మనోజ్ఞాకార్తినై యొప్పదీ
వనఘా భర్తవు లేతజవ్వనముచే సందంబునుంగాంచి తం
చని నిట్టూర్పునిగిడ్చి పద్మముఖ తానత్యంత బాష్పంబువుల్
దనుకంజొచ్చినదృష్టి భర్తముఖపద్మంబందు నిల్పెంగడే. 15

— ప్రగల్భాధీర కుదాహరణము —

చం. తలఁపవు పాన్పుజేరఁగ సుధారసమొల్కెడుకుల్కుఁబల్కులం
బలుకవు కంటఁజూడ విట భామరొ భృత్యుఁడనంబుమీఁద నీ
యలుకిలు చూపునట్టిమిష నారయనియ్యది యల్కనాపయిం
దెలిసితిఁ గానిచో నిపుడు నీచెలితానటుచూచి నవ్వునే. 16

— ప్రగల్భాధీర కుదాహరణము —

చం. తనప్రతిబింబముం దనరఁ దన్నగజానతి చంద్రరేఖలో
నను గని వేఱుఁగల్గిఁ దననాధుఁడు దాల్చె శిరంబుమీఁదనం
చనుపమరీతిఁజేసెఁగదె యాతనిఁదర్శనభర్తనంబు ల
ల్కను జనియించు గాజుల ధగద్ధగకాంతుల వెల్లుచేతితోన్. 17

— ప్రగల్భ ధీరాధీర కుదాహరణము —

చం. అనువున భర్త పాన్పుదటియం గని మోమటుత్రిప్పి గద్గద
స్వనమున వాఁడు పల్కుటయుఁజక్కనిచెక్కిఁళులుబ్బ వంకన
వ్వునునగి చేతఁజే యతఁడు పొందుగఁబెట్ట రుషారుణంబులై
తనఁదెడు దృష్టిబాణములఁ దా నవలా పటపం దళుక్కనన్. 18

—, ధీరాదిభేదముల కవాంతర విభాగము. —

ఈధీరాదిభేదము లాఱును జ్యేష్ఠయుఁ గనిష్ఠయు ననుభేదము లచే రెండేసివిధములగును. వివాహితయై మగనికిఁ దనమీఁద మక్కువ యెక్కువగలది జ్యేష్ఠ. మగనికిఁ దనమీఁదఁ మక్కువ తక్కువగలది కనిష్ఠ. మగని యెక్కువమక్కువయుఁ దక్కువమక్కువయుఁ గల పరకీయలకును సామాన్యలకు నీజ్యేష్ఠాకనిష్ఠావిశేషణములు చెల్లవు. ఏమిటికంటే వివాహితయనువిశేషణము వారిని బహిష్కరించుచున్నది.

—, జ్యేష్ఠధీరకును గనిష్ఠధీరకు నుదాహరణము. —

మ. ఒకసెజ్జంబియ లిద్దఱు న్నిదురవో నుత్కంధరుఁ డు సందోకస్త్రీ వల్వ ముసుంగువెట్టికొని తాను నిగ్గంగం గాంచి వేఱొక స్త్రీయొద్దకు నల్లనేగి మునివ్రేళ్ళొప్పార నాడించు చించుక తద్వస్త్రపు చెంగులెత్తి ప్రియుఁడచో మేలుకొల్పెనబలే. 19

—, జ్యేష్ఠాధీరకును గనిష్ఠాధీరకు నుదాహరణము. —

మ. అలుకం బూచిన యిద్దఱొప్రియల నుద్యానంబులోఁ గాంచి వారలలో నొక్కఁడె సమ్రవ డి ననువారంబంచి పూల్గోయఁ గన్నులకొల్కుల్ తగ సామునేజెఱచి తన్నున్నేర్చునంజూచు మోమలరన్ హాళిని సాముమోవినగు నన్యంగఁగిలింగెంగదే. 20

—, జ్యేష్ఠధీరాధీరకును గనిష్ఠధీరాధీరకు నుదాహరణము. —

చం. తనర న్దైర్య ధైర్యములు తప్పక తాలెచ్చడు స్త్రీలఁ దన్వఁగాఁ దనవగు రెండు గుప్పిళ్ళులఁ దాలించి మేలగు కెండురత్నముల్ పొనరనొకరై చేతినిడి పొందుగ నొక్కటి యన్యచన్ను దా ననువుగఁ జేయి చేపెనఁగు నమ్మిషఁ దాఁకి ప్రియుండు కుల్కెగా॥ 21

ఇది స్వీయాని రూపణము

ఇకఁబరకీయాని రూపణము.

పరపుష్పాని మీఁద రహస్యానురాగముగల నాయక పరకీయ. ఇదియును పరోధయనియుఁ గన్వయనియు రెండు విధములది. కన్వయ తండ్రి మొదలగు వారి యధీనమందుండుటచేతఁ బరకీయ యగును. దీని చేష్టరహస్యముగానే యుండును.

వివరణము:—పరకీయ యనఁగాఁ బరాధీనురాలు. పరోధ యనఁగాఁ బరునిచేఁ బెండ్లియాడఁబడినది.

పరోధకుదాహరణము:—

చ॥ సుమశరసేవ చేయఁదగి చొప్పడె నీ పొదరిల్లు శేవరో
హిమిత తటాటవీవిదళదేలలవాసన దాల్చె గాడుపుల్
సమయము క్రొమ్మొగిల్కుఁ గడుఁ జాతురిఁ జేచ్చెడు ధన్యరాలు చి
త్తమెదియొ పారవశ్యమునఁ దా నలుపగను గోనె నెచ్చెలీ॥ 22
గుప్త-విదగ్ధ-లక్ష్మిత-కులట-అనుశయాన - ముదిత-వీరులోనగు
వారు పరోధలోనే యంతర్భావము పొందుచున్నారు.

గుప్తయనఁగాఁ దనఱం కితరులకుఁ దెలియకుండునట్లు దాచు
నది. ఈగుప్త

(1) వృత్తసురతగోపనయనియు

(1) వర్తిష్యమాణసురతగోపనయనియు

(2) వృత్తవర్తిష్య మాణసురతగోపనయనియు మూఁడువిధములగి.

ఇందు మొకటిది జరిగిన సురతము దాచునది. రెండవది
జరగనున్న సురతము దాచునది. మూడవది యీ చెప్పిన రెండు
విధముల సురతమును దాచునది.

—, మూఁడువిధముల గుప్తకు నుదాహరణము, —

మ. ఇల మాయత్తకుఁ గోపమైన మతిమాయేరాలుతా దెప్పినం

జెలులు న్నవ్విసఁ బవ్వళింప నిక నాచేఁ గాద యీయింటిలో

చెలుకం బట్టంగ మూలకలువెలికి వెళ్ళేవేగమే కాదు :

• లులుహా దురళ లెట్టి చెట్టి వికవేదా వాణి గూర్చి పోన్. 23

—• విద్య —

• చతురతము జరిగించికొనుటగో స్వీకృత్య విద్య. ఇది చాన్వీ
దగ్ధయలియుఁ గ్రితూ విద్యయలియు లగు విధములు. చాన్వీర్య
మాయవే నేర్పనగావున. క్రితూవిద్య విద్య నే మూలము.

—• చాన్వీర్యగుణగూర్చుము. —

మ. విరుమా యెదిగిరి తీరములు ని శేరి చునే గాధ నీ
కనుకూలంబగు జమ్మి నిర్వృణను నల్లదోకియెల్ల శ్రమల
ఘనమకా పెక్కు తమానములు ననభిన్నంబు నున్నవే
తనరొ రాజులు నన్న చుల్లెలులు శ్రాంతింబులం గానినా. 24

—• క్రితూవిద్యగుణగూర్చుము. —

వే. గీ. కేగుఁజెట్టుచు గొట్టుచూ వేగ భ్రష్ట
యనుచు లెరిగి స్వహారాధుఁడ నతీయ
భీతహరిణాక్షి గొట్టి వేగివీరి
లోతు చూడెను బడవె నే నీతుఁడను. 25

—• లక్షిత —

• విధము గానో తనమునంభోగము సఖ్యాను కేలు పద
నాయిక లక్షిత.

—• ఉగాహరము. —

కం. జరిగినదేదో జరిగెను

జరగుచున్నదికూడ జరిగెగ నిచ్చా

జరిగెగనున్నది జరిగెను

సరయ వృథా నీదుగోపనాయాసము .

—• కులట —

జారుల యిండ్లకుఁ దిరుగు స్వభావము గలది కులట.

—• దీనికుదాహరణము —

చ. పురుషుల నీవు మేఘములు పొందుగ నిచ్చును వర్షబిందువుల్
ధర గిగు లిచ్చు శాద్వలములం దగనాయకులన్ రచింప వీ
తరువు లొసంగుఁ బండ్లిడవు తథ్యముగా విట్టులైన వారలన్
ధర విటి కేమిచేసితివి ధాత వచింపుము మొట్టపెట్టెదన్. 2

అనుశయాన—

సురతవిఘ్న కారణముచే విచారించునది యనుశయాన. ఈయన
శయానలు మూఁడువిధము లగువారు గలరు. ఎట్లంటేని—

(1) ఉన్న సంకేతస్థాన మూడినదని దుఃఖించువారును

(2) ఇటమూఁద సంకేతస్థానము దొరకదని యెంచి దుఃఖించు
వారును

(3) తాముపోకయే తమప్రియులుమాత్రము సంకేతస్థానః
నకుఁ బోయి వచ్చిరని దుఃఖించువారును.

అని.

వీరిలో మొదటితరగతి యనుశయాన కుదాహరణము:—

తే॥ గీ॥ పరగఁ జైత్రము కాఁగా లవంగలతల
యాకులెల్లను రాలిననగుటఁ జేసి
నాతి బంగాగువన్నె గండ్లస్థలములు
తాటియాకులవన్నియదాల్చె నకట॥

రెండవతరగతి యనుశయాన కుదాహరణము: —

మ. కలికీ ఖేదమువీడవే ప్రియతమాగారంబునుం జేరవే
నలి నిద్రించు నెమళ్లజంటలను సన్నంబొకపోతాళిచేఁ

జలియింపంబడు శ్రొత్తపల్లవములన్ సౌరొందు నుద్యానముల్
చెలియా యచ్చటనెన్ని లేపు చెపుమాచిత్తంబునంజూడుమా. 29
మూడవతరగతి యనుశయాన కుదాహరణము.

తే. గీ. ఒయ్యఁజెవిలోనఁ దాల్చిన తియ్యమావి
పూలచేఁ బింజరంబౌచుఁ బొలుచుకృష్ణు
చెక్కిఁతులుగాంచె రాధ తాఁకింతచేత
నుదకధారలు కన్నులనుండి కాట.

30

ముదిత.

సురతము దొరకుననికాని దొరకినదని కాని హర్షముపొందు
నది ముదిత.

దీని కుదాహరణము:—

మ. తనకొట్టంబున నిద్రవోయెఁ బతి సాంధా యాఁడుబిడ్డంటివా
వినఁగాజాలదు యోగికోడలనినె- వీక్షింపఁగా లేదు సు
మ్మనుచు జేటికచెప్పగా వినుచు నత్యంతంబు రోమాంచముల్
తన చగ్గొండల కెంటిపైఁదరుణ తాఁదాలెప్పంగదేఱైకగాన్. 31
పరకీయలో శిండవవిధముదైన కన్యకాహరణము:—

చం. సరములొకింతవంగ బొనుచక్కఁగనిప్పుచు మందహాసముం
బరిపుచుఁ బ్రక్కఁ గన్గొనలవాల్పుచు పృథ్వితి వీనుఁగల్వతా
కొరిమ బుజమ్మపై నొరగ నుంగ్రపువ్రేలను వీనుగోకి కొం
చరియఁగ రాచకన్నెకనె వ్యాజమున నగ నొక్కధన్యునిన్. 32
ఇది పరకీయానిరూపణము.

సామాన్యానిరూపణము

ఇక సామాన్యా నిరూపణము చేయుచున్నాము.

ద్రవ్యముకొఱకుమాత్రమే పురుషులందఱమీఁదను ననురాగ
గల నాయక సామాన్య. అట్లును సగ్నిమిత్రరాజమీఁద నను

రాగముదాల్చిన నిరావతి విషయములో ద్రవ్యమాత్రనిమిత్తము లేదనియు నిరావతి కీలక్షణముపట్టిననియు సందులేమో యటనఁ గూడదు. ఏమిటికంటే నిరావతియుఁ గుంకుమపుష్పవజ్రమణ్యాదుల నిచ్చినాఁడగు వహరాజును ఈ చినదిగాని మహర్షిని గాదు. దానంతట ప్రవృత్తమాత్రమే నిమిత్తము కాగిలనియని యొకపనుచున్నది.

సూక్ష్మ కుదాహరణము:—

చం. సకలముల నా సకలయతం డగుదేరఁగఁ గాంచి వాకిటఁ ననిశ్చయముల నొకటికి వాకిఁగ్రేమఁ గవుంగలింప వే పనుండఁ గొని పు న్నరసంబుఁ గాన్పని హర్ష బాష్పముల్ సములుగాఁక శిష్టబుధుల గాఁ బదాఁడు బోయె గన్నులు . శిశు

మిత్రయొక్క శక్తినినా మిత్రభేదములు:—

మిత్రయు స్వీకృత్యుడయినా నామాన్యలనెడు నీ నాయకలెల్లగ నన్యసంభోగదుఃఖితయనియు
చక్రోక్తి గర్వితయనియు
మానవతీయనియు

నొక్కొక్కటి మూలం సిద్ధముల నారగుచున్నవి.

వివరము :—అన్యసంభోగదుఃఖిత యనఁగా దననాదు డగు మిత్రయొకఁ డెవ్వరితోనో భోగించిన నొన్నికై దుఃఖించునది.

కుదాహరణము

శే. గీ. దూషి పూరింకే నీవు పోణికాని
మల్లసావాఁగ్గునఁ జికి ననుగ్రవెటే
చల్లుకాదేని చామఁ గింశుకాధరామ
కానఁబడుటకు నడయేమి కారణంబు.

చక్రోక్తి గర్విత

ఇం ప్రేమ గర్వితయనియు సౌందర్య గర్వితయనియు నె

విధముల నున్నవి.

వివరణము:—ప్రేమగర్విత యనగా మగనికి దనమీద
ప్రేమగలదని గర్వించు నాయిక. సౌందర్య గర్విత యనగా దనసౌ
ందర్యమును మగడు మెచ్చికొన్నాడని గర్వించు నాయిక.

ప్రేమగర్వితకుదాహరణము:

తే. గీ. సకియ నీమేన రత్నభూషణు మగండె

యమరనిడు ధన్యరాల వేనుందు నేను ?

అరసి కంటికి మే నెడ మానటంచు

నగలు తొడుగుడు నాపతి నాదు మేన.

35

సౌందర్య గర్విత కుదాహరణము:—

తే. గీ. కన్నులకు సాటి మేల్తెన కనులము లను

మాటలకు నల్లయమృతంబు సాటి యనును

జెలియ యేనుందు నాపతి శిష్యుగనె

చాలా నప్పయ్యె నే నది సైచుటెల్ల.

36

మానవతి

ప్రియుడు ప్రి గూవిషయముచేసిన శిష్యును మూలించు ప్రయా
చేష్ట మానమనబడును. కినినే యలుకయందును. మానముగలది
మాననతి. మానము లఘువు మధ్యమును గురువు కని మూడు విధ
ములు. లఘుమానము ప్రియుడు ముఖియొకఁడైన బాంకుట మొ
లగు స్వల్ప కారణములచే బుట్టును. అది ప్రియులతో కతనవిషయము
లమీద వేడుక పుట్టించుట మొదలగు స్వల్ప కారణములచే దీర్ప
డగ్గది. మధ్యమమానము ప్రియుడు నొకరితో ప్రయుగాలిని వేతొ
కతె పేరు బిలుచుట మొదలగు గొప్ప కారణములచే బుట్టును.
అది బొంకులు బొంకులయు నొట్లు పట్టికొనుటయు మొదలగు గొప్ప
కార్యములచే దీర్పడగ్గది. గురుమానము ప్రియుడు ముఖియొక టెతో
సంభోదించుట మొదలగు మిక్కిలి గొప్ప కార్యములచే బుట్టును. అది

ప్రియుడు ప్రియురాలి కాళ మింగులుటయు దానికి నగలిచ్చుటయు
 మొదలగు మిక్కిలి గొప్ప కార్యములచేరీ దీర్పదగ్గది. మానము
 దీర్చుట యసాధ్యమని చెప్పిన యెడ రసాభాసమే యగును-

అస్థుమాస కుదాహరణము:—

ప. కపోతీ నీ శియస్యౌ చుతతి సుకారించునల్ల త్తతిన్
 సరేంద్ర గి ఓకిశింఖ వొలకెమగుచుం గార గొంతస్వేదాంబు సి
 ద్భలమకాచుల గిరి మొద్దు నీయొండు వేలెప్పుగనే రరజుమీ
 ముఖాన నా ముప్పట్టగా చెచట న విందున్నదో చెప్పుమా 37

మధ్యమ మాస కుదాహరణము:—

తే. గీ. గానమగు బిలిడి తనే ఎన్న
 నాట పొరపా న నుమ్మి వు న్న వేసి
 మూలగులమును ముట్టించి యులు స్వ
 లుల మూలంబుచ గు నా మమగిసి. 38

— గురుమనకుంహరణము:—

ప. సచివరేఖ లు అత్తుక సముద్రం వెఱచిదే వెలుగడగా
 కవులి కరన్నిశీధిశిశి గౌళ న్నూలపాల దేశమున
 బ్రహ్మగర్భిణి గు సు భామిసేవన కిటాక్ష కాంతులం
 కనగలోని ముత్యములు చేచ్చెటనయ్యెను బద్ధగాగము. 39

ఇది ప్రీతికవిమిత్ర శాడూరి లక్ష్మీనరసింహరాయశంకరప్రణీ
 తంబస శృంగార రసముజరియందుం బ్రథమప్రకరణము-

స్వతీయ పరిశీలనము.

ప్రథమ ప్రకరణములో చెప్పినట్లుగా నామక లక్షణము
నాచీనమతానుసారముగా బహుముఖముగా నిర్వచితము—స్వీయ
లలో ముగ్ధయొక్క జేయ. స్వీయముగాని మధ్యాక్షరములు స్వీయ
ముందుభేదములచే బన్నినవి. ఇట్లు స్వీయమును ముగ్ధముగా
పరకీయములను పరోధాకన్యలని ముగ్ధముగా నామానియెడిది. కావున
నందఱును బహుముఖముగా.

ఈ ప్రకరణమున నామకమును నెనిమిదేని ముగ్ధముగా
లచే నొక్కొక్క విధముగా నిర్వచితము. ఇట్లు శాసనము—

- (1) ప్రాప్తితదస్యైక (2) ముగ్ధ (3) ముగ్ధ (4) ముగ్ధ (5) ముగ్ధ
(6) ముగ్ధ (7) ముగ్ధ (8) ముగ్ధ (9) ముగ్ధ (10) ముగ్ధ (11) ముగ్ధ (12) ముగ్ధ
యని.

ఈ ప్రకరణము లెక్కింపఁగా నామకము ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా
మంత్రైరి. ముగ్ధము నామకము ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా
భేదములచే లెక్కింపఁగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా
లయ్యెను.

ఇట్లయినవిగా నాయది ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా
మాలత్యాదు లదివ్యలుగావునను నీతాదుగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా
నీమున్నూటయెనుబదినాలుగుభేదములు నామకము నీదివ్యాప్తిభేదములు
లచే లెక్కించినయెడ $[384 \times 3 = 1152]$ వేయును నొకటయేబది ఒకడు
భేదముల వారగుదురని చెప్పవలసిగూడదు. ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా ముగ్ధముగా
భేదము లవస్థాభేదములచేత మాత్రమే గ్రహింపవలయునుగాని జాతి

భేదములచేత గ్రహింపఁగూడదు. అతిభేదములచేత గ్రహింతుమేని నాయొకరికొకఁడని నాచుకులకుఁ గూడ సంతతములైన భేదములు వచ్చును ఇ గ్రాదులు దివ్యులనియు మనుష్యు లదివ్యులనియు నర్జునులు నివ్యాదివ్యులనియు వచ్చును.

మఱియును ముగ్ధులలో ని గానిభేదములు లేవు. ఏమిటికంటె నాయూయనస్థులకు ను యు ప్రజ్ఞాసానుగ్రి వారికి లేదు. ఈధీరాదిభేదములు కే గ్రహించని యశ్లే ముగ్ధకుఁ బ్రోషిత భర్తృకాద్యప్రభేదంబులుకూడఁ జెప్పఁగూడదు. ఎనను గ్రాచీనుల మతము ననుసరించి ముగ్ధునగూడఁ గలిపిని యాయప్రభేదంబు లెఱిగించుచున్నాము.

1. ప్రోషితభర్తృక.

భర్తృ దేశాంతరము పోయియున్నపుడు సంతాపముచే వ్యాకులముపొందు నాయొక ప్రోషితభర్తృక.

వివరణము :—ప్రోషితభర్తృకి యను సమస్తపదమునకుఁ బ్రోషితుఁడు భర్తృకాగ్రహణ యని యర్థము. ప్రోషితుఁడనఁగా దేశాంతరము పోయినవాఁడు.

కలహా తరితలయు విప్రలబలయు నుత్కలయుఁ బతులు దేశాంతరగతులు కాని కొన నన్నాయొకరి కే ప్రోషిత భర్తృకాలక్షణము వ్యాపి పదు.

—ముగ్ధులగు ప్రోషితభర్తృక కుదాహరణము.—
 మ. శశిలో గు ముగ్ధుఁడని బ్రజ్ఞజెలితో దాఁజెప్పదేమాటయుఁ దనర న్నాచున నెట్టిచు ను గాఁ బవ్వళింపంగఁబోదును డగ్గుత్తిక. ప్పురాని గిళ ము గంట నీనూన దా ముననఁతా ముసైచె నెట్లు సతియాకింతుం డెఱుంగు జుమీ. 40

—: మధ్యయగు ప్రోషితభర్తృక కుదాహరణము :—
 ఉ. నామొరుకట్టుపుట్టమదె నానగుచే కడియం నయ్య దే
 నా మొలచున్న యట్టిరతనంబులమేల్కొలఁసాలు నయ్య దే

కామిని భృంగగీతసుభగంబయి వెల్లెడు నీననంతనుం
దేమిటికమ్మ పెద్దనయి యియ్యవి యెల్లను దోచె నెచ్చెనీ. 41

—, ప్రౌఢయగు ప్రోషిత భర్తృక కుదాహరణము. —

మ. జలజాతుండు ప్రయాణమై చనుటయుం జంద్రాస్య లేగమ్మితే
కులదండల్ మొలసూలు ముత్తియములంగుల్కొందుహారంపుఁ బే
టలునుం బోయెను నాడి యాడెడినొ యాడంజాలదో చూడఁ జే
సలయ్యబేగెను బాహుమూలమున కావామాక్షి కెట్లుండునో. 42

—, పరకీయయగు ప్రోషితభర్తృక కుదాహరణము. —

మ. తనకుం దామరతేకు లత్తయిడఁగాఁ దా బొమ్మనన్నంగొనుం
డనచేఁ జెల్ పెళలాడునంచు భయమై తానంట దేతాలహో
తనుఁ బృచ్చించిన నుత్తరంబు నొసఁగుం దాఁ జేటినోట౯ హుతా
శన తీక్షణంబగు శ్వాసము న్విడువ దాచంద్రాస్య యింతేనియు. 43

—, సామాన్యయగు ప్రోషిత భర్తృక కుదాహరణము. —

చరి. విరహమునందుఁ బ్రేమ దెలిసన్ కనపైననివిన్నయట్టిఁడై
బరవిషయంబునుండి సతినచ్చి మహాధనమిచ్చునంచుఁ దాఁ
బురననజాక్షి ద్వారిమనఁ బొందుగ నెంతయుఁ గూరుచున్నదై
మిరియపుముద్ద కంటనిడి మిక్కిలికాఁచెను బొప్పబిందువుల్. 44

—, ఖండిత. —

మఱియొక శ్లో నంభోగించినచిన్నెలు గలిగి తెల్లవాలు
జామున మగఁడువచ్చు నాయొక ఖండిత మనఁబడును. తెల్లవాలు
జామనునది యుపలక్షణము. అనఁగా పొక్క తెల్లవాలుజాము
మాత్రమేగాక యేమఱియొకయవేళ యున్నను గావచ్చును. ఈ
నాయొక చేష్ట లెవ్వియనిన నస్ఫుటముగా మాటలాడుటయుఁ జింత
నొందుటయు సంతాపముపడుటయు నిట్టూర్పువిడుచుటయు మాన
ము దాల్చుటయుఁ గన్నీరుగార్చుటయు మొదలగునవి.

—, ముగ్ధయగు ఖండిత కుదాహరణము :—

తే. గీ. కలశముద్రలు తొమ్మునఁ గానఁబడియె
గారణంబేమియని యడుగంగమదిని
దలఁచినట్టివోధయా తగుణికనులు
పాణితలమున మూసెను బ్రాణవిభుఁడు.

45

—, మధ్యయగు ఖండిత కుదాహరణము :—

పం. తనపత్నిదైన తొమ్మునను దద్దయునాఁటిన చన్నచిన్నెలం
గని పొడవూర్పును నివ్వడువఁగాంచదు పల్కుదు కొంచెమైనను
దనదగుమోము గడ్డికొనుతత్సమయంబున వేకువం జలం
బునఁ దగఁగప్పిపుచ్చుఁ గడుఁ బొందుగ బాలిక కంటిసీటినిన్. 46

—, ప్రాథమ్యయగు ఖండిత కుదాహరణము :—

చం. చనఁబగదానిపాదజలంబులలత్తుకయైన నామొగం
బును గని మోమువాంచికొని పొల్చెను బిత్తురునందు బొమ్మవో
లెను బరుషమ్ములాడదెడలింప దొకింతయు వేడియాగ్నుశో
భనకరమైనయద్ద మిటుపట్టి మనఃప్రియ చూపువేకువన్. 47

—, పరిణయయగు ఖండిత కుదాహరణము :—

చం. వరుమెడ విస్ఫుటంబుగను భాసిలుకంకణముద్రఁగాంచి యుం
బరుషవుఁబల్కు లక్కలికి పల్కుదు లోకుల కుల్కియక్కటా
కరమునిగిడ్చె దూతిక మొగంబున దూరమునందు నుండియే
సగున గొప్పపూరములు జాణెడు కన్గొన పుల్కుచూపులన్. 48

—, సామాన్యయగు ఖండిత కుదాహరణము :—

మ. ఇదె సీతొమ్మున నంటె దానిచను లింకేనెట్టులోర్వంగఁ జా
లెద నాకిచ్చెద నన్నయట్టి ధనముల్ వేపోయు మామ్రమొలనం
చదిరా బోగముచాన లాగికొనెఁ దా నంతస్సనంజంకుభ
ర్త దియాపైఁడి కడెంబు ఘల్లుమనఁ దద్దస్తంబునందుండివే. 4

—• కలహాంతరిత —•

ముందట మగని సవమానించి వెనుకఁ జరించు నాయిక
కలహాంతరిత. దీని చేష్టలు భ్రాంతియు సంతాపమును మూర్ఛయు
నిట్టూర్పును జ్వరమును బలవరింతయు ననునివిలోను గాఁగలవి.

—• ముగ్ధయగు కలహాంతరిత కుదాహరణము —•

శే. గీ. అనునయింపదు సిగ్గుచే ననుఁగుమగనిఁ

జెప్ప దొకయిచ్చుకై నను జెలులతోడ

మఱియు మలయానిలము వీచుతఱిని గట్టి

పెట్టును నవోధ తనగుండెఁ బెద్దప్రొద్దు.

50

—• మధ్యయగు కలహాంతరిత కుదాహరణము —•

శే. గీ. చెలులతోఁ జెప్పినఁగాని చెడదు వంత

చెలులతోఁ జెప్పదమటన్న సిగ్గువొడము

ననుచు దలవాంచి ప్రియునకుఁ దనకునైన

కయ్యమును జెప్పమానంగఁ గాంత తలఁచె.

51

—• ప్రాథమ్యగు కలహాంతరిత కుదాహరణము —•

శే. గీ. ఎట్టపాటితి నేత్రమా యేలయోసి

ఒయ్య నీచడ్డవె తేల యోసిచేయు

ఓసినాలుక జగడంబు చేసి తేల

హితమెఱుంగరు దైవోపహతులు కట్ట.

52

—• పరకీయయగు కలహాంతరిత కుదాహరణము —•

సీ. అవని నెవ్వనిఁగోరియలఁతులఁబూజించిపరిగణింపఁగ నైతిఁబరులనిండ

కోలుపోతినిఁదైర్యమూలధనంబెల్లఁదృఢముఁబోలెనుసిగ్గునెడపియుంటిఁ

జిన్ననాటనునుండి నన్నంటి యున్నట్టి దొడ్లనీతికిఁజాలదూరమైతి

నల్లకల్లోలమై యారెడు పెకేళ్ళ నీటిబొట్టులఁ బోలెదాఁటియుంటి

నల్లనాడు ప్రాణవల్లభునమ్మతో

నేను బుద్ధిలేనిదాన నౌను

నలిగిచేసియుంటి నవమాసితుఁడు గాఁగ

దై పఘటనమకట దాటవశమె.

53

—, సామాన్యయగు కలహంతరిత కుదాహరణము :—

సీ. పాణిపద్మమునందుఁ బ్రసన్నరేఖలులెస్సగ్రాలుచున్నవటన్న మేలిమాట
యరసిచూడంగ భాగ్యస్థానమందునగురుఁడున్నవాఁడన్నగుతుతుమాట
భాగ్యశాలినియంచు ఫాలదేశంబున బ్రహ్మవాసెనటన్న నాసిమాట
యెవ్వాడుననుగూడనివిమూఁడునత్యమైచెలియరోయెం తేనిచెన్నుగాంచె

నల్లప్రియుమీఁద నెంతేని యలిగినట్టి

దాననైతిని గటకటా ధరణినింక

నేమిటికినేను నాప్రాణమేటి కతనుఁ

డేటికి విలాసమేమిటి కేలవయసు.

54

4. విప్రలబ్ధ.

సంకేతగృహమునందుఁ బ్రియుఁడుకనఁబడమిచేహృదయములోఁ
దల్లడిల్లు నాయిక విప్రలబ్ధ. దీనిచేష్టలు పేయత్వబుద్ధియు నిట్టూర్పు
విడుచుటయునకియలనుదప్పపట్టుటయుఁ జింతయుఁగన్నీళ్ళుగార్చుటయు
మూర్ఛయుననునివి మొదలయినవి.

—, ముగ్ధయగు విప్రలబ్ధ కుదాహరణము :—

మ. చెలు లొట్లెన్నియొ పెట్టికొంచుఁ గడుఁ నొచ్చెంబాడికుంజంబులో
పలికంపంబియుఁడందులేమి మది ఊభంబంది రానిల్వలే
కలి తా డప్పిని సోలుచున్నయపు డేయాత్సుక్యముంబొందునో
యలయాత్సుక్యపుచూడ్కి నెల్లడ నవోధాబ్జాస్యవీక్షించెదా.

—, మధ్యయగు విప్రలబ్ధ కుదాహరణము :—

తే. గీ. పోయినంకేతగృహమునఁ బురుషులేమి

నిభృతనిశ్చయింపజేయె నీరజాక్షి

సగము తెఱచినకన్నను సగముపలుకు

పలుకు సగమునమలినతిమ్ములము నయ్యె.

56

—, ప్రాథమ్యగు విప్రలబ్ధ కుదాహరణము, —

మ. పొదరింటంబతిలేమిగాంచి కనియాపూవిల్తుకొటిల్లమున
మదిలోఁ జెప్పకదూతికైనఁ జెలినైనఁ బ్రశ్నిచేయఁగఁబో
కదిరా శూలి లలాటనేత్ర విషకంఠా మ్ముఖాన హఠా
సదయస్వాంతత నన్నఁబోపుమచుచు జంద్రాస్యవేడెన్ శివున్.

—, పరకయయగు విప్రలబ్ధ కుదాహరణము, —

సీ. ధైర్యంబు నానొప్పదర్శకమునెల్లిమీఁదఁ గాదము ఎట్టిమెట్టిమెట్టి
సిగ్గనియెంతేని చెన్నారసయ్యెను తలఁకింతయును లేకి దాఁకిదాఁకి
సీచపూరుషులనునిండుఁజీకి టిముద్గునెలమితోడుతఁజూలఁగొలిచికొలిచి
యిన్నిచేసినదయ్యు నిందీవరదళాక్షి కటకటా శసప్రియుఁగాన లేకి
పరితపించుచు నెల్లెడబహువిధముల
యుటిమిచెఱలాడు నల్లమబ్బయ్యుఁగాంచి
యునుకుపితమాచు అంకవేయుచుచు నచ్చు
యమునిదైనట్టి దున్నపోతును నం.

58

—, సామాన్యయగు విప్రలబ్ధ కుదాహరణము, —

మ. అనిశంబున్ రసికాళివంచనము చేయఁగల్గు నివ్వారికాం
తనుమాయల్ తగఁబల్కు నొక్కయతఁ షత్త్వంశంబువదించి నెసం
చునునిట్టట్టుభ్రమించుతేఱులను నృప్తుల్ తెస్సగాఁజూచిన
వ్వెను దాఁబూచిన పూలడాలుమిషచే వేకేళికుంజంబటన్.

59

5. ఉత్క.

సంకేతస్థలమునకు భర్తరామికి గారణమాలోచించునాయక
యత్క.

గడువునాటికి భర్తరాని ప్రాప్తిభర్తృక కీలక్షణము పట్టదు.

అనాయిక భర్తకు నియమము గడువునాఁడింటికి రావలయునని. ఇల్లు సంకేతస్థలముకాదు. సంకేతశబ్ద మానాయికను బహిష్కరించుచున్నది.

ఈనాయిక చేష్టలు ప్రీతిలేమియు సంతాపము నాపులింతయు నొడలివిలుపును వడకు నేడ్పుచు దనయవస్థచెప్పికొనుటయు మొదలు గాఁగలవి.

—• ముగ్ధయగు నుత్క కుదాహరణము •—

మ. ననుగూడంగను నింకరాఁడు పతి యేనారీమణింగూడెనో
యనిచింతించియు నడ్గబోదు చెలిఁ దానబ్బాస్య పిన్ సిగ్గుచే
తను నిట్టూర్పునిగుడ్చ దేగదెమరుం దాభీతయై దోరబం
డిన నీరుల్లిదియైన పాండురపువన్నెం దాలెచ్చ జెక్కిళ్లులన్. 60

—• మధ్యయగు నుత్క కుదాహరణము •—

మ. ఘనురాతాచెలిపిల్వఁబోదో బతిమార్గంబందుఁ బామున్నదం
చుచు భీతిల్లినవాఁడో నేనువలదంచుంబల్కు నన్నలెనో
యని తానొక్కనవోధ కర్ణకుసుమంబందుండి రాల్ ధూళిచేఁ
గనుదమ్ముల్ కడుమండెనన్న మివచేఁ గన్నీరు గాఁజ్పెంజుమీ. 61

—• ప్రౌఢయగు నుత్క కుదాహరణము •—

తే. గీ. అక్కపొదటిల్ల ! చెలిమొల్ల ! యమ్మ గాత్రీ !
తల్లిచీఁటి ! కరుణి పు తల్లిమావి !
ఒకటియడిగెదఁ జెబ్బుమా యుదధరాభి
రాముఁడగుకృష్ణుఁ డిటకుఁ దా రాఁడదేల. 62

—• పరకీయయగు నుత్క కుదాహరణము :—

సీ. నీరదంబులు తామునీరముల్ కురియుచో స్నానంబుచేసినదాననైతి
ఘనమైనకాననంబున కిట్టులేతెంచి తగవసించిన యట్టిదాననైతి

జల్లనై యొచ్చారుచందనబిందునందోహంబు లెంతేనిదోయిలించి
చెఱకువిల్లుండౌచుఁ జెలఁగుదేవరభక్తిఁదనరఁబూసించినదాననైతి
నమర గేయెల్ల జాగరంబొచరించి
సిగ్గునక్షీణగానిచ్చి చిక్కియుంటిఁ
దపము లీరీతిఁజేసిన దాననై న
సతఁడు నాకన్నువిందు గాఁడయ్యెనేల.

— సామాన్యయగు మత్స్యకుదాహరణము —

శ్రీ. ఇప్పుడురాఁడయ్యెఁ బొనరింటి కేలకాంతుఁ
దనుచు నెంతేని దలపోసినుననులోన
నొడమె మీఁదను గలయాశఁబొడముకంటి
నీటఁబొడవిల్లుబోగముబోటి తడిసె.

64

6. వాసకసజ్జ.

తనప్రియుఁడు రానున్నదినమున నేఁడు నాప్రియుఁడువచ్చు
దినమని సంభోగోచితమయినసామగ్రి యెవ్వతె సిద్ధపఱచికొనునో
యానాయకవాసకసజ్జ.

నివరణము:—వాసకమనఁగా వాసరము. సజ్జయనఁగా సిద్ధము
ఈనాయకచేష్టలు:—కోరికలుఁ జెలితోఁ బరియాచకమాడుట—దూతి
కను బ్రశ్నవేయుట—సామగ్రిని సంపాదించిపెట్టి కొనుట—దారివంకఁ
జూచుట—యివి మొదలుగాఁగలవి.

— ముగ్ధయగువాసకసజ్జకుదాహరణము —

శ్రీ. తారకాంతులచేత ధగధగలాడంగరమణోడుతనుహారంబుగ్రుచ్చు
మెఱపుఁదీవియనోలె మెఱయుచుండెడిమేలిరతనాల మొలనూలు
రమణఁగ్రుచ్చు
హ్యూగృహములోన సమ్మోదమారంగదీపంబు వెలిఁగించుఁదివిరితివిరి
అల్లదీపమునకునై దానిప్రమ్మిదలోన నిండుగఁదొల్తచూనెయిడదు

ఇట్టులారేయి తానవోధేందువదన

ప్రక్క మోముయి చిఱునవ్వుపరిధవిల్ల

నెదుఱుచూచుచునుండెఁ దా నెంతయును ర

హస్యమై కోర్కెకనురూపమైనపనికి.

65

—, మధ్యయగు వాసకనజ్జ కుదాహరణము, —

సీ. తనశిల్పచాతుర్యమునుజెలులకుఁజూపు నెపమునఁదమిమిఁజనీరజాస్య
రచుణీయతరమాచు రంజిల్లు నెఱ్ఱగల్వలపూవునండతాఁబరగఁగ్రుచ్చు
ద్వారపార్శ్వములందుఁ దనరగోడలమీఁదఁజత్రింప వెలుఁగొందు

చిత్తరువుల

వీక్షించుమిషచేతఁజింతింతలుగాఁగద్వారఁజుప్పలుమాఱుపరగజూచుఁ

జెలులకున్నట్టి సొమ్ములు గెలువఁగోరు

నపముచేఁ గ్రొత్తసొమ్ములు నెమ్మిదాల్చు

నిట్టియా రామపోకల నెఱిగిమరుఁడు

తోడుతోదాల్చెఁ జిఱునవ్వుతోడి మొగము.

66

—, ప్రగల్భయగు వాసకనజ్జకుదాహరణము, —

చల. తనరఁగమేన సొమ్ములనుదాల్చి శిరోజములందు ధూపముం

బొసరిచి పాన్పుచెంగటను బోకలు నాకులమర్చిపెట్టి య

ల్లనఁ దనపడ్కటిల్లు ననూతగఁజొచ్చి శరీరకాంతులన్

ఘనముగ వెలుగేరఁ గులకాంతులఁ గప్పెను కద్ద్రహంబును. 67

—, కోరిక కుదాహరణము, —

కం. చెలి నూయిరువుయంగం

బులు వేర్వేఱైన విరహపు టుపద్రవమాఁ

గలసినతఱిఁజి ఱునవ్వులు

బలియఁగ నొండొరులఁజూచు భాగ్యము పోవున్.

60

—• పరకీయయగువానికి సజ్జ కుదాహరణము •—

అమాట యీమాట యచవుమీఱఁగఁ జెప్పినేర్పొప్పఁగా నిద్రపుచ్చుఁ

బెద్దదీపపువెల్లు నిద్దురచేటంచు నెపమిడినేర్పుఁ గదవ్వెఁగప్పఁ
దనరంగ మేడమీఁదను చిద్దయను వేడ్కలొంగి విహరించు
నట్టిబాల

పాఠావతములవొనారజంబులచేత సంకేతములు జెప్పునకనముగను

•శయ్యపైఁజేర్చి మెయిదీఁగ నొయ్యదొరలుఁ
ననరఁ బల్కాఱు చెక్కుటద్దములు తల్కు
మనఁగఁ బ్రియుఁ డరుదెంచెనో యనెఱునాస
నెక్కడెక్కడో చేదోయి యెలమిఁజూచు.

69

—• సామాన్యయగు వానకసజ్జకుదాహరణము •—

నానీలిమైజగునాధుండులొగువోఁ గడువిల్వగల్గెత్తెక సదుగుదాస
నాదు కెమ్మోవితా నాధుండుపీల్చువో నతుల మాడామణి
సదుగుదాస

నాజొమ్ములఁ జేయి నాధుండువైచువోఁ మరబంగరుకొంచి
సదుగుదాస

కెగలినాధుండు చక్కెళ్లుముద్దాడువో నమరవజ్రపుదుదులడుగుదాస
ననుచుఁ జందఁ చర్చితఁజొచ్చు వలగు
నట్టి కస్తూరి మోటునిండి సలఁకొనును
దేనిమీఁదను బోగముదానినొర
మనసుపుట్టదు సంకేతదనమునందు ?

70

7 స్వాధీనపత్రిక.

సాభిప్రాయసంజ్ఞలచేఁ దానిచ్చునాజ్ఞల నెల్లప్పుడు నెఱవేర్చు
నది స్వాధీనపత్రిక. ఈనాఁదిక చేష్టలు:—వనవిహారాదులును

మననమహోత్సవములును మదాహంకారములును మనోరథ
లబ్ధియును.

—• ముగ్ధయగుస్వాధీనపతికకుదాహరణము •—

సీ. నడుముచూడంగనన్నంబించుకయుఁగాదు పాలిండ్లలోపల
బలములేదు
పరికింపఁబిలుదులోవై శాల్యమేలేదు నడకలోపలనుఘాంధ్యంబు
లేదు
చూపులోనింతైనఁజూడవంకరయులే దాటయందునను దార్ధ్యంబు
లేదు
మాటయంగినుముతపాటవంబునులేదు పరగనవ్వునఁబ్రగల్భత
యులేదు

అంగమింతయులేదు దేహంబునందు
నైననామిఁదనే నాదుప్రాణవిభుని
నెమ్మనమ్మెల్ల కాలంబు నిలిచియుండుఁ
గారణంబేమొ నాకెఱుంగంగరాదు.

71

—• ముగ్ధయగుస్వాధీనపతికకుదాహరణము •—

చం. సురతమహోత్సవంబునను సుందిరి నే నలదంచుఁజెప్పినం
గరమున నేను బోఁకముడికప్పుచుఁగట్టిగఁబట్టికొన్ననుం
బెరిమెను బార్శ్వదేశమునువీడక యీపతి పట్టికొంచుఁ దా
నరయఁగఁ బ్రాఁకులాడె సకియా యపుడేమియొనర్చుఁజెప్పుమా.

—• ప్రౌఢయగుస్వాధీనపతికకుదాహరణము •—

సీ. జగతిలోపలఁగాంతులగునట్టియవ్వార లెల్లవాఁలెడనెల్లనాఁడు
భాగ్యశాలిన్తులైనవారిజాతులవౌచుఁ ననరాదువదఁ పద్మములు
చూచి

చివురుమోవులుచూచి చిల్కపల్కులుచూచి నాట్యంబులుంజూచి
నవ్వుజూచి

పరమసంతోషసంభరితాంతరంగులై వేయినోళ్లనుస్తుతుల్ నేయు
చుండ

నన్యకాంతను స్వప్న మందైననాడు

కాంతుడెన్నడుజూడండుకంటిలోడె

వినడుచెవితోడె దలండుమనసులోన

నెట్లతేడుతారతమ్యంబు నెఱుంగునకియ.

73

—• పరకీయగుస్వాధీనపతికకుదాహరణము. —

మానినీపృత్తిము:—

బంగరుగాజులు మేల్మొలనూళ్ళును వజ్రపుంగమ్మలు ఘల్లుచునన్
సింగురుసింగురుమంచును నింటను స్వీయలునిచ్చలుఁ గ్రాలుచునుం
డంగను మిద్దెపయిం బురవీధి ననంబున నెల్లరిలో నెట్లనై
నం గనుచుం బతి దృష్టినినిల్పునునాపయినే చెలి యేలయొకో. 74

—• వేశ్యగుస్వాధీనపతికకుదాహరణము. —

చం. అమృతపువార్ధివార్ల హరిసంతిన తామర తేకుసాంపుతో
నమరెడుదృగ్విలాసపుమృగాయతతోచన లెల్లయిండ్లలో
నమర విచిత్రమస్మధకళాతిశయాద్ధి నితండు నాకె యో
క్క మతిమనోహరంబుగను గాంతరొ యిచ్చుచునుండు నేలకో.

8 అభిసారిక.

ప్రియునియొద్దకుఁ దానుబోవునదియును బ్రియుని ననయొద్దకు
చికొనునదియును నభిసారిక.

ఇది పరకీయగావచ్చును స్వీయగావచ్చును. పరకీయయైనచో
ఓవ్వులెవ్వియనిన-నమయానురూపమగువేషమును నమయానురూప
భూషణములును ధరించుటయు జంకును దెలివియు నేర్పును

గపటమును సాహసము ననునివిలోనుగాఁగలవి. స్వీయయైనచో సహ
మైన వేషభూషాదులే దీనిచేష్టలు. సమీపికంటే స్వీయ తా నొరులకు
గనఁబడకుండవలయునని పాలుపు మొదలగువన్నెలుగల వేషభూష
ములు ధరించుట సంభవింపదు.

—, మధ్యయగునభిసారికకుదాహరణము, —

సీ. మఱుమను దూతికామీఁగఁ చంచలనేత్ర యదెవచ్చియున్నదో
యిందువడ
లేయనుచెలికత్తెయేయెడనైఁ నీతోడనేయుండునోతోయజాక్షి
జలదుండొడవజ్ఞచంద్రుండుముముచేఁ బ్రయాణశోభనవేళనము
జె
పుల్లీరవముచేతఁ నీకిటిమొత్తముల్ మంగళవాక్యముల్ పలు
దొడఁ

బ్రయునియున్నట్టిచోకివెడలఁగాను
దిగినసమయంబువచ్చె నొతిలిరుఁబోఁగి
యిదె యెఱుంగుము మదిలోను నిలకనీవు
మొససి సీసిగ్గు విడువుమా ముద్దుల.

—, మధ్యయగునభిసారికకుదాహరణము, —

చం. కలికిరొ త్రోవలోన భుజగఁబులకుల్కుక యిప్పునాభుజం
బులనినుఁగొఁగిలింప నిట ముద్దుగల్గవడంకె డెట్టులో
జలదగభీరనిస్వనము జంకకవింటివి నాదుప్రేమసం
కలితపుమాటకుం బెడమొగంబునుబెట్టెద వేమిచేసెదన్.

—, ప్రౌఢయగునభిసారికకుదాహరణము, —

చం. అరయ మనోరథంబనెడునట్టిరథంబది లేకయున్నని
ప్పురుసుననుబ్బుగుబ్బచనుభారముచేతను సోలుమేనిదై

సరగెడుకాంత యేగణి బ్రవాళిమహామృదుకాంతిపాదపం
కరుహముతోడ శే నమవఁ గాఁగలదో మఱిసీనెనెప్పునూ.

సరక్తియయగునభిసారికి నుదాహరణము

చం. పడినడిబోనగారడం గువారిజనీశ్రీశ్రీ శన్న చుంగ పం
 బెడినపుమేఘులయరియ వేణి నెరుంగి గానోనెరుంగి
 బెడిదిపుటాధ గురమి నెరుంగి వెల్లువలు గురుంగి
 నడవియెల్లు కాని గునట్టి భుజిపెంగు నెరుంగి.

—, వెన్నెముకసాక్షి గాహా నము .—

ఉ. ఇల్లు చి-చిగ్గోకొని తెల్లనిచందనమున మొర మే
 నెల్ల సజ్జక బూపికొని ముడుగువెన్నులలో నవ్వును
 జల్లగన తిరి పువ్వుల సక్కినివిల్లును చేరబట్టిగా
 మత్తెలయలులేయ నలనూచినిచూననపుండరీకము

— చీరకాయ భిక్షాది కుగాహారము .

చు. కలువంబోడనె న మణికంఠశృంగమంబోడి - ౧౫౬
 పాపకుసాటినేయగల స్త్రీగణి ౩ నే య కు గేర
 గలువంబగు గొడ్డినను గరానివాసులక వద్యనేసియు
 గలుగక క్షుద్రానికివికాసముచీరకభిల్లో మూత్రమే

—♦ గళియభిసారిక కుదాహాణము ♦ —

సీ. పూ మోక్ష మేము పొందజేసిన మరల బియ్యం నానుక్కొంటుంది

దంప గ సాశోషభరితు, నా చూచు ముండ్లలో (గలయట్టి
య్యెవార

అండ్ డాక్టర్ గారిని తాముకుయత్తుము' అనే నీ వసముందుగా బయల్

వెడలినారు

అలోచనాద్వయోపనిషత్తులు వాగ్మీయమునకు సమర్థములు. వాగ్మీయమునకు సమర్థములు.

సంతిపురముసాచ్చి యనురఁగాఁజెక్కిల్ల
 పయినఁజెమటపట్టఁ బడుచువారు
 కొసరికొసరిచేసికొను కాఁగిలింతల
 కతులమంగళమ్ములగునుగాత.

82

— ౧౨ సామాన్యాభిసారికకు దాహరణమ్ము.

సీ. చంద్రికాధాతమా చక్కనిప్రేట కొంగొకవంకఁ తూఁగాడహూ
 యలుగాను

మెఱుఁగదీవియవోలె మెఱుఁగాగుచున్నట్టి గంటలమొలనాట
 ఘట్టురసఁగ

ముద్దారత్నైకదాముడి పిక్కిల్లింగ గుబ్బపాలిండ్లుపెకుబ్బుచుండ
 సుగయభానునికాంతకాద్రియై మెముకాంతిమించియెల్లడలవ్యాపించు
 చుండ

నాగసయిసయట్టి బంగారుసొమ్ములాడ
 సయసముల కింపుపుట్టించునడకతోడ
 నెలమి నొకధన్యసొదరింటికేగుచున్న
 దిదేకనుంగొను వెలయాలి నించువనస.

83

ముగ్ధలోనగు పదునొకండునాయికల కష్టవిధనాయికాభేదము
 లను జెప్పచో నారిపాగికునుపనలయుప్రధానగుణములు:—

ముగ్ధకులజ్జప్రధానః ౧.

మధ్యకు లజ్జామన్దగులు

ప్రగల్భకు వెల్లడిచేయుట

ధీరకు ధైర్యము.

అధీర కధైర్యము.

ధీరాధీరకు ధైర్యాధైర్యములు.

శ్రేష్ఠకు స్నేహాధిక్యము.

కనిష్ఠకు స్నేహాన్యాయత.

పరోధకు మఱుంగుపెట్టుట.

కస్యకు ముగ్ధకుఁబోలెనే లజ్జ

సామాన్యకు ధనలాభము.

బ్రవత్స్యత్పతిక

“ప్రస్థానంవలయైఃకృతంప్రియసఖైరసైరజనంగతం

“శృత్యానక్షణమాసితం వ్యవసితంచిత్రైవగన్తుంపునః

“నూతుంనిశ్చితచేతసిప్రియతమే సర్వైఃసమంప్రసృతం

“గన్తువ్యేసతిజీవితప్రియసుహృత్సార్థఃకిముత్సృజ్యతే”

అనునిది మొదలుగాఁగల ప్రాచీనకవుల లక్ష్యములుండుటంబట్టి
 యేనాయిక మగఁడింకొక్క నిమిషమునకుఁ బరదేశమునకుఁబోవనిశ్చ
 యించికొనెనో యానాయికను బ్రవత్స్యత్పతికయని తొమ్మిదవ
 నాయికగాఁ జెప్పవచ్చును. నిమిషికం టి నీనాయిక భర్త దీనియొద్దనే
 యుండుటచే నిదిప్రాప్తిభర్తృకలలోఁగాని విప్రలబ్ధలలోఁగాని యుత్క
 లలోఁగాని చేరదు దీనికిఁ గలహంతులలోఁ జేసియు నిది పతినవమా
 నింపమింజేసియు నిది కలహంతరితలలోఁ జేరదు. మఱియు సన్యోస
 భోగచిహ్నములతోఁ బ్రేయఁడువచ్చుటగాని యట్లువచ్చిన ప్రియుని
 మీఁద నిది యలుగుటగాని లేమింజేసియు దీనిమనస్సులోనున్న ప్రేమ
 కాకుస్వరముతోఁగూడిన దీనిమాటలవలనను దీనిబెదరుచూపులవల
 నను గనఁబడుటంజేసియు నిదిఖండితలలోనుం జేరదు. మఱియు దీనికి
 వాసరనియమముగాని సురతసామగ్రిని సిద్ధపఱచికొనుపనిగానిలేమిం
 జేసియు నిర్వేదాదుల కలిమింజేసియు నిది వాసకసజ్జలలోను జేరదు.
 ఇంకొక్కనిమిషమునకే పతితోడిసాంగత్యమున కెడఁబాపుకానున్నది

గాఁ నిది స్వాధీనపతికలలోను జేరదు. స్వాధీనపతికి కెన్నఁడును బతి సంకతివిచ్చేకములేకని సంప్రదాయము. పతి తానిబోవుచున్నను స్వాధీనపతికచే విరోధింపఁబడి నిలుచును. అట్లు నిలువఁజేసి వాని స్వాధీనతకు భంగముకలుగును. ఈప్రవత్స్యత్పతికవిషయములో నట్లు కాదు. దీనిమగఁడు విదేశమునకుఁబోవుట తప్పకజరగనునికింజేసియు గీనికి వనవిహారాదిమదనమహోత్సవవ్యతిరేకములయిన కిచ్చేన్ని ర్వే దంబును సశ్రుపాతంబును నిశ్వాసంబును కలిమింజేసియు దీనినిస్వాధీన పతికనాఁజనదు. మఱియు దీనికభిసారోత్సవము లేమింజేసియు సంత స్తాపము కలిమి జేసియు నిది యభిసారికలలోను జేరదు. ఈప్రకారము మేము యుక్తముగా సహించుచున్నాము. మఱి యింక లక్షణ మేమంటే సత్తరక్షణమగు భక్తి దేశాంతరముబోనునికింజేసి సంతాపముచే వ్యాకులముపొందునాయీక ప్రవత్స్యత్పతిక. గీనిచేష్టలు:—

కాకు వచనము—కెదకు జూపులు—బ్రహ్మవిష్ణుముల కెదురు చూచుట—నిర్వేగము—సంతాపము—మూర్ఛ—నిట్టూర్పువిడు చుట—కన్నీళ్లు—నివి మొదలుగాఁగలవి.

ముగ్ధాప్రవత్స్యత్పతికకుదాహరణము.

శ్లో. ౧. పయనముంగూర్చిపతియేదో పలుకుచు ప
 మోమువాంచెను గోడుతోముద్దిరాఁబు
 నాటుగాఁ జెలి పొదిరిల్లు సరగఁజేరి
 కొమగులు వెత్తికోయిలకూఁగనూసె.

— మధ్యాప్రవత్స్యత్పతికకుదాహరణము —

చం. పతి సతి పోయివత్తుని పల్కుటయు న్నిగిడింపదయ్యెదా సతిపొడవూర్పు గొప్పములుచయ్యె; గొప్పనుగంటఁ దోడుతో డుతఁ కలవెండుకల్ చని కడున్రభసంబున నొర వ్రాలె; య్యతివలలాట దేశమున నాయువువ్రాల్ చదు. గగనోయనన్. 85

—, ప్రాధాప్రవత్సత్పతికకుదాహరణము, —

శా. ఈనాదావిరహజ్వరంబుచన దింకేజచ్చినమాధవా
కానం జేతులుమోడ్చి వేడెదను నిక్కంబీవుచెప్పంగదే
సూనంబుల్ జలగంధముల్ తములముల్ చుట్టంబులీ వాసుదే
వా నేడుంబలె నందు దుస్సహవిషజ్వాలావళుల్ గావుగా.

86

—, పరకీయాప్రవత్సత్పతికకుదాహరణము, —

సీ. పన్నగంబుశిరస్సుపై నను రెండుపా

దంబులు పెట్టినదాననైతి

గురుజనంబులమీఁదఁ గోర్కితో నుంపంగఁ

దగుభక్తివిడిచినదాననైతిఁ

గులకాంతలకునుండవలసినయలసీతి

తగవేదివిడిచినదాననైతి

నీకునై యీరీతి నేనేమిపాపంబు

ధరణిలోఁజేయనిదాననైతిఁ

దనువునకునూఱురెట్లయూతనయు మఱియు

నయనములకును రౌరవనరకబాధ

యెడఁదకునుగుండ పాకంపుటునుకు నాకుఁ

జనును నీదుప్రయాణావసరమునందు.

87

—, సామాన్యయగుప్రవత్సత్పతికకుదాహరణము, —

చం. తనరంగఁగంకణంబుప్రతి దాల్చెద నుంగరమిమ్ము నిన్నుఁబా

సిన నిదిజాతిసోవుఁగదె చేతనుదా నిమిషంబునిల్వడం

చనువుగఁ బల్కి బోగముది యక్షికినేలకునేకధారగాఁ

గను గనునీళ్లు కాలుచుచుఁ గాంతునిహస్తముపట్టె బల్కినిన్. 88

ప్రకారాంతరమున నాయికాభేదములు:-

మఱియు నాయికలు ప్రకారాంతరమున మూడువిధముల వా-
రగుదురు. వారెవ్వరనిన—

ఉత్తమ-మధ్యమ-అధమ-

ఉత్తమనాయిక.

ప్రియుఁడు తన కప్రియముచేసినను వానికిఁబ్రియముచేయు
నాయిక యుత్తమనాయిక.

—: ఉదాహరణము :—

మ. పతి చక్షచిన్నెలఱొమ్మతోడ శయనింపన్ రాగ వీక్షించి తా
సతి ప్రేమాస్పదవాక్కుధారసమునన్ సంతర్పితుండేసి ను
స్మితశుభప్రభగంధపంకరసముం జెన్నారఁగాఁబూసి శో
భితల్లాక్షీచమత్కృతాంబుజములం బెంపారఁ బూజించెఁజూ.

మధ్యమనాయిక.

ప్రియుఁడు తనకుఁబ్రియముచేసినయెడఁ బ్రియమును నప్రియ
ముచేసినయెడ నప్రియమునుజేయు నాయిక మధ్యమనాయిక.

ఉదాహరణము.

మానిసీవృత్తము.

తప్పొనరించినపెన్నిటి తైకనుదాఁకుటయున్ మొగమవ్వలికిం
గ్రిప్పిగుఱుఁగమన్నధబాణసుతీక్ష్ణకటాక్షయయై యతఁడా
ముప్పట మొక్కస్మితంబను కేసరముల్ పలుకన్నధువుల్ తిగువం-
జెప్పఁగలేనిప్రియంబను వేలుపుచెట్టు నుదారత దార యిడఁక. 90

అధమనాయిక.

ప్రియుఁడు తనకుఁ బ్రియముచేసినప్పుడు సైతము వానికప్రియ
ముచేయునది అధమనాయిక. ఈనాయికయే నిష్కారణముగాఁ

గోపభద్రునది యయ్యెనేని యది చండియనఁబడును. ఇది నిష్కారణము
గోపముదాల్చునది యగుటంచేసి దీనిచేష్ట లధమచేష్టలే.

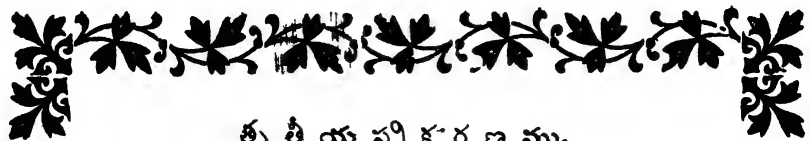
ఉదాహరణము.

సీ. నీప్రయాణపు వేళ నెమ్మోముగమ్మిపైఁ
బద్ధాతపత్రంబుపట్టునెవఁడు
శ్రద్ధతోనీత్రోవ చల్లనొచండఁ
ద్రవధారలనుముందుతఁగుపునెవఁడు
పర్యంకమున నీవు పవళింపఁబోవుచో
మల్లెపువ్వులుతెచ్చి చల్లునెవఁడు
ఁక్కిళ్ళపై నీదుచెమటార్పఁగా వట్టి
వేళ్లవీవనతోడవీచునెవ్వఁ
డట్టిప్రియునిమీఁద నక్కటా పవడంపు
నీటియేటఁబొంగినిగుడునలల
సుడిని దిరిగి మిగుల సొక్కినతమ్మిఁ
కులనబోలుకనుల లిగదేల.

91

గ్రంథవిస్తరభీతిచే నీముద్దాదినాయకలకు వేర్వేలుగా నుత్తమ
మధ్యమాధమభేదముల నుదాహరింపము.

ఇది శ్రీవాఘాలనగోత్రతాడూరి రామరాయపండితాగ్ర
పుత్ర త్రికవిమిత్ర లక్ష్మీనరసింహరాయపండిత
ప్రణీతంబైన శృంగార రసమంజరి
యందు ద్వితీయప్రకరణము.

తృ తీ య పృ క ర ణ ము.

సఖనిరూపణము.

నాయికకు విశ్వాసవిశ్వామకారిణియై పార్శ్వచారిణియై యుండు నది సఖి. దీనిపనులు సింగారిండుట-యుపాలంభించుట-బోధించుట-సరి హాసమాడుట-యననివి మొదలుగాఁగలవి.

—, సింగారిండుటకుదాహరణము, —

చం. తనరంగఁ జన్నుపైఁడిమలదాఁపుననన్ మకరీమిషంబుచే
తను బ్రీయుహాస్తపల్లవముఁ దద్దయుమెల్ల రహస్యవృత్తిచే
తను వెరవార వ్రాయుచు ముదంబునఁబొంగెడుదానినిన్ సఖిన్
గని కమలంబు చేతఁగొని కంజదళాక్షి యడంచె దానితోన్. 92

—, ఉపాలంభముకుదాహరణము, —

మానిని.

నీరదపజ్జులు దిక్కులమ్రోతలునెక్కిన బెల్ పెళ యుర్బుచునం
భారలచేతను భూవలయంబును దడ్పెడునెల్లెడఁ గాపుననే
మారమణీమణి పెద్దయున్నేహము మానసమందునఁదాల్చెనునీ
వారయ న్నేహముదాల్పమియన్నది యచ్చెరువయ్యెనుభూరమణా.

—, బోధకుదాహరణము, —

మ. తనరం బూఁబొదరింటికింజనఁగజే తన్వంగిరో గోపబా
లుని జూడంగను బోదుగాక యిదియాలోచించికోమ్మా దినం
బున ఝంకారములెస్సచేయు మధుపంబుల్ గ్రాలుచుండుంజుమీ
యనయంబున్నిశేదచ్ఛకోరములు నోళ్ళాడించుచుంగ్రాలుఁజూ.

92 పద్యము:-న్నేహము = (1) పొడిపిండిని ముద్దగాఁజేయుగుణము: [ఇది నీటి యందుఁగలదు.] (2) ఆపరాగము.

94 పద్యము:-పగటివేళన మొగముపద్యమని బ్రమసిదానిమీఁదనుమమ్రేదలువ్రాలును రాత్రివేళ నముఖకాంతి వెన్నెలయని బ్రమసి నీ మొగముమీఁదను జకోరము లుకివియును.

— పరిహాసమునకుదాహరణము —

తే. గీ. పడుకగదిగోడపైవ్రాయ వఱలులోక
భర్తపదిమూర్తులందు నెవ్వరిదిచెపును
యేడవదటన్నఁ దోడ్తోగ్రహించి చెలికి
నీత చిఱునవ్వుకాంతులఁ జెప్పెబదులు.

95

సఖయల్లే నాయకుఁడునాయకను బరిహసించుటకుదాహరణము.

చం. కనుబామనన్నఁగాఁడవు కాంతరొ నెచ్చెలి కాన నోటిమా
టను గతమేమటంచును బెడంగుగఁగ్రుష్ఠుఁడు లేతసవ్వున
వ్విసఁ బలుగంటలనొచ్చుతనబింబనమానపు మోవితోడి మో
మును దగ రాధ వాంచికొనె ముద్దుగబెద్దయుఁ బ్రొద్దదేమొకో.
ప్రియుఁడుపరిహసించినట్లే ప్రియురాలుపరిహసించుట కుదాహరణము.

సీ. మహినీరుదివ్యప్రమాణంబుగాదునీ
కేలన్నమిన్నేఱుచూళిఁగలదు
మఱియగ్నిదివ్యప్రమాణంబుగాదు నీ
కదియెట్టులన్ననీకగ్నికన్ను
మఱిపాముదివ్యప్రమాణంబుగాదునీ
కదినీకుభూషణంబయ్యెఁగాదె
సర్వాత్మకుఁడ వౌట జగతినొండెదియు ది
వ్యప్రమాణంబుగా దరయనీకుఁ
గావుననుజూదమున నిప్పుడీవుబలిమి
నపహరించినయట్టి నాహారమిచ్చు
టనుచు నవ్వుచుఁ బార్వతియడిగినట్టి
శివుఁడు శోభనములుమీకుఁ జేయుఁగాత.

97

దూతీనిరూపణము.

దూత్యవ్యాపారమందుఁ బండితురాలగునది దూతి. దీనిపనులు నాయికానాయకులకు సంఘటనము సేయుటయు విరహము నివేదించుటయు నను నివిలోనుగాఁగలవి.

—* సంఘటనమున కుదాహరణము *—

కం. ఇదెరేవచ్చెడుఁ జీఁకటి

యిదెగ్గమ్మెడుఁ బచ్చవిల్లుఁడిదెయడరెడు న

న్నదితప్పకు చేయుముత

గ్గది నామదితగులుకొనియెనాతఁమీఁదఁ.

98

—* విరహనివేదనమున కుదాహరణము *—

మ. ఘనభూమండలీకింబ్రదీపకళకాఁగా బ్రహ్మయెద్దానిఁజే

సెను దద్రాధిక కంతమబ్బుదశవచ్చెం దైవికంబైన తె

న్నునఁ గానం దలవాంచివేడెదను నిన్నుంగృష్ట త్రైలోక్యమో

యనఘా చీఁకటికాకయుండ నటన్నేహంబీవునిల్పంగదే.

99

నాయకనిరూపణము.

శృంగారరసమునకు నాయికానాయకు లిరువురును నిరూపింపఁ దగినవారు కావున నింకనాయకునిఁగూడ నిరూపించుచున్నాము.

నాయకుఁడు పతియనియు నుపపతియనియు వైశికుఁడనియు మూఁడువిధములవాఁడు.

పతిస్వరూపము

శాస్త్రప్రకారము పెండ్లియాడినవాఁడు పతి.

ఉదాహరణము:—

మానిని. చల్లనిసాంద్రసుధాకణజాలము చయ్య సుధాకర చల్లఁగదే

లల్లనహింద్రుఁడ నిల్పెదదేమిటి కల్ల ఫణంబులు విప్పి కడున్

మెల్లగవీవఁగదే సలిలంబుల మేలగుస్వర్ణది తద్వఁగదే
అల్లశిరీషనుమాంగిహిమాద్రిజ హః యిదెయెండకుడస్సెఁగదే. 100

పతిభేదములు.

అనుకూలుఁడు దక్షిణుఁడు ధృష్టుఁడు శత్రుఁడు 4ని పతినాలుగు
విధములఁవాడు.

అనుకూలుఁడు.

కలకాలముఁబరశ్రీచర్జితుఁడై కలకాలమునీయమిఁద వలపు
గలవఁ డనుకూలుఁడు.

ఉదాహరణము.

సీ. భూమి దేవీనీవుకోమలకావమ్మ
సూర్యుఁడా చల్లఁగాఁజూడవయ్య
గాలిదేవరనీవుకరుణతోఁజెను టార్పు
చులుకనై మార్గమావెలుఁగవమ్మ
దండకారణ్యమాతగనీవుమాకుడ
గ్గఱ రాఁగదమ్మ వేకరుణదాల్చి
కొండలారాదారినుండఁ బో కవులకుఁ
దొలఁగరమ్మామీరుతోడుతోడ
నిన్నియేమిటికందురే నెఱుఁగఁజెప్పు
వాఁడను వినుండు నేఁడునాతోడఁగూడ
నడవికిని దాను వచ్చెదసంచు నుత్స
హించుచున్నదియిదె సీత యిందువదల
దక్షిణుఁడు

101

నాయికలందఱమిఁదను సమముగా స్వాభావికమైన వలపు
గలవఁడు దక్షిణుఁడు

ఉదాహరణము:—

తే. గీ. వేపు రిద్రెమోలఁ దరుణులు వెలయుచున్న
వారు నిలుపుదుఁగన్నదో యేరిమిఁదఁ
జెవుమ యని వే గగుర్పాటుచెందకనులు
మూసికొనియుండెఁ గృష్ణుండు ముద్దుగులుక.

102

ధృష్టుఁడు.

ఎప్పుడును నిర్విచారముగా నాయికవిషయమయి తప్పుట
చేయుచు నెప్పుడును నాయికచేతఁ జీకొట్టుపడుచు నెప్పుడును నాయిక
ననునరించువాఁడు ధృష్టుఁడు.

ఉదాహరణము:—

ఉ. ద్వారమునొద్దఁ ద్రిడితిఁ దద్దయుఁగట్టిశిఁగేలు దమ్ములక
హారముపెట్టి నేనిదురసందితి నైనను దూరమందు న
న్నారసి చూచి పాన్పుకడ నాతఁడు తాఁబవళించె నాదుబం
గారుకడెంబుబాట వెనకం గయిసాచుడు వాఁడుకన్డెని. 103

శకుఁడు.

కామినివిషయమై మాయచేయుటలో నేర్పరి శకుఁడు.

ఉదాహరణము:—

సీ. మకరికాప్రతాళిమగువచెక్కుట్రవాసి
చక్కఁగాఁబూదండజడకుఁజుట్టి
భుజదండములమీఁదభుజకీర్తులనుబెట్టి
చనులపైముత్యాలసరులమర్చి
యూరీతిపనులచేనేణాక్షిదైనవి
శ్వాసంబునిండుగాసంతరించి

మొలనూలి నలదాని మొలకమచ్చైకునట్టి
 నెపముమీఁదను దాని నీవిముడిని
 లేతదిరిసెనపుష్పంబు లీలనొప్పి
 మెత్తనయినట్టి చేతితో మెలపుతోడ
 మెల్లమెల్లన నడలించె నల్లనాథుఁ
 డది యెఱుంగదు తా ముద్దరాలొకిత.

104

ఉపపత్తి.

ఆచారహానికి హేతువగు పతి యుపపత్తి.

—, ఉదాహరణము, —

సీ. ఇది యనాచారమంచెడలోన శంకించి
 కన్నారనొండొరుల్ గాన రెలమి
 భుజిక్కిర్తు లొండొంటిఁ బొడిఁదాఁగు చప్పుళ్లఁ
 బ్రకటమాననభీతి పల్లవింప
 నన్యోన్యమొతేని యాప్యాయముగఁబెద్ద
 కౌఁగలింపఁగఁబోరు కరములారఁ
 బలుకాటులయ్యెనే వెలిపుచ్చుననభీతి
 దొండపండుననబోలుచుండు మోవి
 కఱపుదీఱంగఁ బీల్చురు గళరవంబు
 లన్యజనములు విందురో యనెడుభీతిఁ
 గడు విజృంభించిచేయరు పుడమిలోనఁ
 గామినీ కాముకులకిది యేమిఁకము.

105

• ఉపపతియు ననుకూలాదిభేదములచే నటుడెఱంగుల వాడగును. ఐనను శతత్వము నిరుతము. ఇతరమువియతముకాదు.

వైశికుఁడు.

అధిక వేశ్యాసంభోగానక్తుఁడగు నాయకుఁడు వైశికుఁడు.

•— ఉదాహరణము •—

కవిరాజ విరాజితనృత్తము.

అలరెకుకాంచిక యివగుమోళిల నంకముఁగాంచెనుపొక్కిలివొనెఱుగుల వెల్లుమఁ బాపురపుకొదలీఁగ విద్రితతకంఠమువొనెఱుగులవెల్లుమ నేదినకన్నల వెన్నెలపుల్లునృతిప్పులతో నలరుచుచుండెడి బోగము చానలయంగజరంగమునే వలతున్.

వైశికభేదములు.

వైశికుఁడు త్తముఁడనియు మధ్యముఁడనియు నధముఁడనియు మూఁడువిధములవాఁడు.

ఉత్తమువైశికుఁడు.

ప్రియురాలు తనమీఁద నెంతకోపపడినను దాని కుపచారము చేయుటయందానక్తుఁడగువాఁడు త్తముఁడు. ఉదా:—

చం. చిలుకలకొల్కి కెంకలిరు చెన్నువహించినయట్టి కన్గొనల్ నలిగని పల్కఁడెల్లునను నవ్వఁడు వీడెమువేయఁబోఁడు తా నలిపె నిఁకేమియన్నఁ జెలి శయ్యసమీపముఁజేరి చెక్కిటంబుల కలుదాల్చి వాంచితల పొందుగ ముత్తైపుఁబేరు గ్రుచ్చెడన్ మధ్యమవైశికుఁడు.

ప్రియురాలు మిక్కిలి కోపించినను గోపముగాని యనురాగము

• ఉపపతి యనుకూలాదిభేదములచే నటుడెఱంగులవాడగునను నవిషయములో నాయొకావ్యక్తికి చూడవలయును.

గానీ చూడక దానిచేష్టలచేత దానినునస్సునందలి భావమును గ్రహించు
వాఁడు మధ్యనుకైశికుఁడు. ఉదా:-

ఉ॥ కానము నపుమోమునను గానము నృత్యము మాటయందున
గాఁగ రక్తపద్మములు కన్న లివైన క్షణమునిల్ల మెం
దైనను మాలెగుచ్చ జనబ్రాంతిభావత్రముఁ గేశిధూపమున్
మానిని వ్రాసు వ్రేయ జశనంబదెచేసెను సాంధ్యవేశికుని॥ 108

అథమవైశికుఁడు.

భయకృపాలజ్జాశూన్యఁడై యిదిచేయఁదగు నిదిచేయఁదగ
దనిలేక కానుక్రీడ నలుపువాఁ డథమవైశికుఁడు. ఉదా:-
చ॥ ఎడఁదగుసిగ్గును గరుణ యుచుకభీతియు లేక యేచిత్రో
నడరెనుసట్టివాఁడయిన యాతసచేతను నన్నుఁ గనె
న్నడుఁబడివేసి నొంపఁగమనంబున నీవు తలంపకమ్మ నా
యొడ లిదెకోమలంబగుచు నొప్పిడుఁ దా వకుళంపుమొగ్గనా॥

మానిచతురులు.

మానీచతురులు శతాంతర్భూతులు.

—, మాని కుదాహరణము : —

చ॥ మనమదివజ్రతుల్యమగు నూటలు చూడఁగ నీళ్లమూటతొ
ననిన ననముఁజొచ్చు రయచూర నెపంబిని లేచిపోయి వె
న్న నుడయమందువచ్చి తనఁగానక పల్కుక మోముముప్పికోఁ
గను బతిఁ బుల్కుపుల్కు నను గామినిచూచినదయ్యె నక్కటా॥

చతురుఁడు.

సమాగమాభిలాషను వాక్కుచేతఁగాని చేష్టచేతఁగాని వ్యంగ్య
ముచేయువాఁడు చతురుఁడు.

—• వాగ్విద్యసమాగమున కుదాహరణము •—

తే॥ గీ॥ రాత్రి చీకటి రోదోంతరాళమెల్లఁ
బొదలఁగా నీవు పయనమైపోవుతటిని
వననదీప్రాంతములయందుఁ బరిమళాంగి
యయ్యెదరు సాయమెవ్వ రోయబలనీకు॥

111

—• చేష్టావ్యంజ్యసమాగమున కుదాహరణము •—

తే॥ గీ॥ నెమ్మిఁగాఁతుఁడు బంగారు నిమ్మపండు
చేతనిడికొని యేమేమొచేయుచుండ
భవనమందున గోడపై వ్రాసియున్న
సూర్యచుట్టును జగద్రాస్య సున్నచుట్టె॥
సత్యామల భేదాంతరములు.

112

పత్యుపపత్తివైశికులు మువ్వురును బ్రోషితులు నగుదురు.

—• ప్రోషితపత్తి కుదాహరణము •—

సీ. జగతి నెవ్వతెమోము చంద్రబింబంబయ్యె
గన్నెవ్వతెచూడఁ కమలమయ్యె
నేనాతిజడచూడఁ గానాఁచు తానయ్యె
నబల యెవ్వతెమాట యమృతమయ్యె
నేమానినికినప్పు తామరతూడయ్యె
భామ యెవ్వతెబొడ్డు బావియయ్యెఁ
బరికింపనేకల్కి వళులెల్ల నేటయ్యె
రమణి యెవ్వతెతోడల్ గంభలయ్యె
నెవతె చేతులు మఱియుఁ బల్లవములయ్యె
నల్లప్రియురాలు నాడైన యక్కునందుఁ
దాను లేదయ్యెనేని నాతాపమునకుఁ
ధలఁపఁగా శాంతియేరీతిఁ గలుగఁగలదు.

113

—* ప్రోషితుడైన యుపపతి కుదాహరణము :—

చు. జుములుఁ గ్రీడనల్పుటకుఁ జుద్రనిభాస్య కశూహలంబుచేఁ
గొలనికిఁ బోవుచుండఁగను గొఱొకసాకున నేనుబోయి వే
యెలమిని ద్రోవనిల్వఁ గని యిండుక లోఁ జనునవ్వుకాంతిచే
సలలితమైన చూపలల నమ్మతిచూపు తెదస్సరించెదక. 114

—* ప్రోషితవైశికున కుదాహరణము :—

మ. ఎలమిన్నీవిని నేను విప్పుతటి నింతే నడ్డులేకున్నియున్
వలదన్నాటకు బల్కుకున్నియును నిర్వక్త్రబుగాఁ జూచుటల్
కలకల్లాడెడునవ్వు నవ్వుటయు వక్త్రంబెత్తుచుం జూచుటల్
గలవేశ్యాస్మరచేష్టితంబు మది నిక్కంబే స్మరింతు జుమి. 115

నాయకాభాసుఁడు.

లనభిజ్ఞుఁడగు నాయకుఁడు నాయకాభాసుఁడే.

వివరణము-ఇక్కడ ననభిజ్ఞుఁడనగా న్యంజకసామగ్రియన్నప్పటి
కినిభావము తెలిసికొనలేనివాఁడని భావము. నాయకాభాసుఁడనగా
నాయకుఁడువోలె బ్రకాశించువాఁడు. ఏకారము నాయకుఁడు
కాఁడని సూచించుచున్నది.

ఉదాహరణము:—

సీ. ఎవ్వారులేనిచో నింట నాతనిఁమోలఁ
బలుచమత్కారముల్ సలిసియుంటి
వనవిహార మతండుచననొంటిఁ జేయుచోఁ
బూర్తగోయునేపమునఁ బోయియుంటి
భావగర్భితమైనఘక్కిఁబల్మలువాని
సాబగుఁజూపులతోడఁ జూచియుంటి

నడపంబు నందించు నన్నెపంబునఁజేసి

పాలిండులను బయల్ పఱచియుంటి

న్నిపనులను దూఱికాయెట్లు నేను

జేసితిఁగదమ్మ యభిలాషఁజేసి మిగుల

నెఱుఁగఁడయ్యె నశండు తానింతయెని

యెంతచేసిన నిటమీఁద నెఱుఁగఁగలఁడొ.

116

నాయకకుఁజెప్పిన యీభేదములు నాయకునకుఁగూడ గల్గును నని చెప్పఁగూడదు. ఏమిటికంటే నాయకసస్థాభేదములజేత భేదములు కలిగెననియు నాయకులకు స్వభావభేదములచేత భేదములు కలిగెననియునొక యేషము కలదు. అనకూలత్వము దక్షిణత్వము ధర్మత్వము శతత్వము నను నీనాలుగే నాయకులకు స్వభావము లేర్పడియె. అట్లుగాక నాయకులకుఁగూడ సనస్థాభేదములచే భేదంబులు చెప్పుదుమేని యుత్కృష్టిప్రబంధముండితాది నాయకులందురని యంగీకరింపవలయుట సాధించును. అట్లుండుననుట సాధననాయనిరుద్ధము. ఏలంటే సంకేతవ్యసస్థయందు నాయకరామి యసాంప్రదాయము గావున నాయకరాదయ్యె ననుశంక నాయకునకుండుటకుఁ గారణమేలేదు. మఱియు ధూర్జత్వము సన్యోజభోగ చిహ్నితత్వమును నాయకులకేగాని నాయకలకుఁగావు. నాయకులకుఁ గలవంటిమేని రసాభ సమగును.

నర్మనచివుడు.

ఈ నాయకులకుఁ బీఠమర్థవిటచేటవిదూషకులని నాలుగు విధములవారయిన నర్మనచివులు గలరు.

పీఠమర్థుడు.

అలిగివుత్తీని ధేర్పువాడు పీఠమర్థుడు. ఉదా:—

కవిరాజ విరాజితము

అనుగోగఁబోలునెయివాపగిం గరుణాన్విత వాక్యముకల్గుఁగదే
యిల కలవాన సుధాద్రవదీప్తిక యంపకుసౌరభ మబ్బుజుమీ
వలవదులె మృణ్మిలాపిణిఁ గంటినిబ్రక్కకుఁదిప్పుచు నెవ్వనిపై
నలిగను పల్కెలు వానితపంబని యంతయుమూకిలశ్లాఘ్యమెచు.
విటుఁడు.

కామతంత్ర కళాకోవిదుఁడు విటుఁడు. ఉదా:—

చరి. కలునలతేఁగవచ్చె నిదె గాడుబుదేవర పెంపుగాంచె దా
నలిగొవచేసి భీకరతఁ బ్రాణవిభుండిటనుండి పోఁడు వీ
రలకుమిచూడ సిద్ధరసరాజి భీషక్కున వద్యధీ మరుం
డలుకనుజబ్బు నీమనసుపందెలునిల్పుఁ గృశోదరీ యింకక. 118

చేటుఁడు.

సంధానచతురుఁడు చేటుఁడు.

—, ఉదాహరణము :—

తే. గీ. నందమానుండు నలచంద్రసుందరాస్య
దైవికంబున బొదరింటఁ దారసికిరి
అంతలో జెల్మికాఁ డెండయధికమగుడు
జలమత్రావెను నెపమునఁ గొలనికేగె. 119

విదూషకుఁడు.

అవయవాదులు వికృతముగాఁ జేసికొని నవ్వుపట్టించువాఁడు

విదూషకుఁడు. ఉదా:—

ఉ. పానుచునొద్ద కైత్తికొనివచ్చితిఁ బద్మముభలగామమున్
చూచిదియైన జైకముడిదాఁపునఁ జేయిడి విప్పబోతి నే

నానదును న్విదూషకుఁడు హా యట వేకువకోడికూతలం
దానొనరించె బల్లఱు ఘనంబగు నిస్వన మొప్ప నక్కటా. 120

సాత్త్వికభావములు.

కం. అమరును డగ్గుత్తికకం

పము బాష్పంబులును జెమటవట్టుటరోమాం

చమువైవర్ణ్యంబును స్తం

భముఁ బ్రళయము సాత్త్వికంబు భావములగుచున్. 121

— ఉదాహరణము —

సీ. పకియరో గద్గదస్వరమబ్బె నీమాట

కథరంబు చూడఁగా నదరఁజొచ్చె

నక్షిగోళములందు నశువుల్ కడుఁ గ్రమ్మె

బాలిండ్లు చెమ్మటల్ పట్టఁదొడఁగె

బొలఁతి నీమొడలెల్లఁ బులకఁపఁగఁజొచ్చె

గంకస్థలంబెల్లఁ బాంశునయ్యె

జరణంబులంజూడ స్త భింఁచియొప్పారె

లయమయ్యె మనసెల్ల లలితగాత్ర

నయనములు రెంటియందు మాండ్యంబుపుట్టె

గంటివాయేమి రాజమార్గంబునందు

నల్లగొల్లల దొరియైన యట్టినందు

బాలకుని నేడు ముద్దుగోపాలుఁగృష్ణు. 123

శృంగార రసనిరూపణము.

రతిస్థాయిభావము శృంగారము.

వివరణము;—రతి యేరసమునకుస్థాయిభావమో యారసము

శృంగారము. రతియనఁగా సంభోగవిషయాభిలాష స్ఫురించిన మనోవ్యాపారము.

శృంగారము సంభోగమనియు విప్రలంభమనియు రెండువిధములు.

సంభోగము.

సరనుఁడును సరనురాలును గలసియుండి యొకరినొకరు చూచి కొనుటయు నొకరినొకరు తాఁకికొనుటయు ననునివి మొదలుగాఁగల వ్యాపారము సంభోగము.

—, ఉదాహరణము, —

ఉ. మిన్నసి యాడుచుండఁగను మేఘముజాతెను గాంతిపుంజనం
వన్నఁడు చంద్రుఁడుం గదలువాడయియుండెనుగూయఁగాఁదొడం
గెన్నలిఁ బావురంబులును గ్రిందికిరాలెను దారకాతతుర్
వన్నగనూఁగెఁ దామమరవాహిని వొకరటంబు లెంతయున్. 123

విప్రలంభము.

కారణవిశేషముచే నయ్యిరువురు నడఁబాసి యునికి విప్రలంభము.

—, ఉదాహరణము, —

మ. క్రొత్తమబ్బులు పుట్టినంతనె గోర్కి నీతెనుఁజూడఁగాఁ
దత్తరంపడి ప్రాణముల్ చనెఁ దన్వికంతముదాఁ కనుం
గొత్తయొక్కటి నీముఖేందునిఁగూర్చి పైకెగురంగఁబోఁ
గొత్తతామరపాకుసాకునఁ గూర్చె తెక్కను తొమ్మితా. 124

123 పద్యము: ఇందువిషయనిగరణము గలదు: మిన్న=నాయిక నడుము

మేఘము=కొప్పు. చంద్రుఁడు=మొగము. పావురపుఁగూత=మణితము. కారకారతులు=పెరిగినముత్యపు సరులలోని ముత్యముల గుంపులు

భిక్షులంభావస్థలు.

విప్రలంభమందుఁ బదియవస్థలు గలవు. అవి యైవ్యియసిస్సు-
నభిలాష-చింత-స్త్రోతి-గుణాకీర్తనము-ఉద్వేగము-ప్రలాపము-ఉన్మా
దము-వ్యాధి-జడత-నిధనము.

అభిలాష.

సంగమేచ్ఛ యభిలాష.

—, ఉదాహరణము —

కం. ఆరామయనుసరస్సున

నారా నాదామనస్స సత్తులుఁ బడియెన్

భారమునమునిఁగెదామన

సారయఁజులుకనఁగు తేలియాడెడుఁగన్నల్.

125

చింత.

సందర్శనప్రకారంబును సంతోషప్రకారంబును దెలిసికొనఁ
గోర్క చింత. ఉదా.

మ. చనినేదాపొదరింటిచెంగటికి నేఁ జూచినయట్లుండి కో
యనుచుం గోయిలవోలె మాటికటఁగూయంజొచ్చెదం దానినిన్
విని తా రాధ వసంతకాలమిదియేనిక్కంబుగావచ్చెనం
చును భ్రాంతింబడి చూపుఁగల్గు రచించుందోరణంబుల్ బలే. 126

స్మృతి.

ప్రియురాలిపనులు మొదలగువానిచే మనస్సులోఁ గలిగిన
సంస్కారమువలనఁ బుట్టినజ్ఞానము స్మృతి. ఉదా.

మ. ఘనదుఃఖంబునఁగుంచురాముఁడువ్యధంఘ్నింపఁజేయండు శ్వా
సను నుష్ణంబుగవీడఁ డత్తులనుబాష్పంబుల్ధరింపం డహో

125 పద్యము నామనస్సాచిన్నదానిలోఁనున్నయినదనియు నాకస్మత్తు
దాని సర్వాంగములమీఁదను దుష్కృతలవలెఁ దిరుగుచున్నవనియు భాషము.

యనిలావర్తవివర్తమానశిఖతుల్యకూరకామజ్వరం

బునఁ దాఁ జిక్కి స్మరించుచుండు ననిశంబున్ సీతనోలత్తుణా. 127

గుణకీర్తనము.

విరహోపస్థయందుఁ గాంతావిషయకప్రశ స చేయుట గుణ

కీర్తనము.

—, కాంతయనునది కాంతునకుఁ గూడ నవలక్షణము —

ఉదాహరణము.

తే. గీ. ముదితపాలిండ్లుముట్టుటే ముట్టుటోయి

సుఁతిమోమునుజూచుటే చూచటోయి

కాంతవలరాచవియ్యఁపుఁగతలుచెప్ప

సమయమే యిలఁ జెలికాఁడి సమయమోయి. 127

ఉద్వేగము.

నకలభోగ్యములును ద్యాజ్యములని మన్మథవీడచేఁ బుట్టి

దుబుద్ధి యుద్వేగము. ఉదా.

తే. గీ. ఇంచుబింబంబు విషవృక్షకందసుయ్యె

నీవసంతుఁడు కరుణాంబుజేభమయ్యెఁ

గనఁగనీరేయి వలరాజుకత్తియయ్యె

నేమిచేసెదవో బ్రహ్మ యింకవీఁడ. 129

ప్రలాపము.

ప్రియురాలినిగూర్చిన కల్పితవ్యవహారము ప్రలాపము.

ఉదాహరణము

తే. గీ. అకటప్రతివీక్షణములేనియట్టికన్ను

నకటప్రతిమేళనములేనియట్టిమనసు

129 పద్యము: కందము=దుంప: కరుణాంబుజేభము=కరుణయను పద్య

మాన శ్రేణుఁడు: ఈయి...యయ్యె=రేయిమన్మథునియొక్క కత్తియయ్యె శక్తియును

ను వసంతర్తువును రాత్రియును నన్నుఁ జంపుచున్నది.

హా ప్రతిస్పర్శనములేనియట్టిచేయి
యేమిచేయునునాకివియేటికిపుడు.

130

ఉన్నాదము.

జ్ఞాతుకృతసంతాపాదులవలనఁ గలిగిన బుద్ధివిపర్యాసముచేఁ
బ్రయురాలినుద్దేశించిచేసిన వ్యర్థవ్యాపారమున్నాదము. ఈవ్యాపారము
కాయికము వాచికము నని రెండువిధములది.

—, కాయికొన్నాదమున కుదాహరణము :—

చం. వెలుఁగుచునున్నచంద్రప్రతిబింబముఁజూచి మృగాయతాక్షిదె
యలరెడుమోముటంచుఁ బరిహాసముచేయఁదొడంగి భర్త మా
ర్పలుకువినంగరామి నలభామినిమానమటంచు నెంచుచుం
బులకితహస్తపద్మమున ముట్టెను దత్ప్రతిబింబముంబటి. 131

—, వాచికొన్నాదమున కుదాహరణము :—

కా. ఏరాచంద్రుడ సాటిలేదుగదరా యేణాక్షీనమ్మాముతో
మారాగర్వమిదేల వేఱుగదరామారామకన్దమ్మి యుం
కారంబిట్టులునల్పనేమిటికిభృంగా రామమేనల్లుకా
దీరీతుల్దగ విట్టిదెయ్యెడనులేదేనుమ్మి వీక్షింపఁగఁ. 132

వ్యాధి.

మదనవేదనచేబుట్టిన సంతాపకార్యాదిదోషము వ్యాధి.

ఉదా:—

చం. మనసిజువిల్లు బాణమును మాననమందువసించు నెన్నఁడుం
గనుబొమయుం గటాక్ష మలకాంతకు నీమదిలోవసించుఁజూ
వినమిదివారికిట్లుప్రభవించెనుసాటి తనుత్వమొందున
న్నునుననబోఁడియింకనతనుత్వము పొందకయుండఁగావుమా. 133

జడత

జీవమున్నదని వాళ్ళేష్టావిరహితమయిన విడవాన్వధానము

మాత్రమే తెలియఁదగినయవస్థ జడత*.

ఉదా:—

సీ. ఘలు ఘల్లుమను పైఁడికంకణంబులమోత

తనరముంజేనుండివినఁగరాదు

మెఱుఁగుఁ బాలిండ్లపై మెఱయుచుండెడుపైఁట

కాసంతయైననుగదలదయ్యె

నేత్రపద్మములందు నెలకొన్నయలసాప

లావంతయైనఁదామాడవయ్యెఁ

జెవులకందంబిచ్చి చెన్నారురతనాల

కమ్మలొక్కింతైనఁ గదలవయ్యె

నీదుపేరుచెప్ప నేఁడొకవిధమైన

ఫలకలెత్తదేని పాలఁతియొడలు

చిత్తరువుననుండుచేడ కీలలితాంగి

కేమిభేదముండు నింకఁ జూడ.

184

నిధనము.

అమంగళమను కారణముచే మరణావస్థ^{ని} నిక్కడ చెప్పము.

దర్శనము.

న్యప్పచిత్రసాక్షాద్యేదముచే; దర్శనము త్రివిధము.

*జడత : జడతానిర్వచనము విషయములో నాయీ గ్రంథపీఠిక చూడ

వలయును.

—: స్వప్నదర్శనమున కుదాహరణము :—

మ. అలసా నాకలలోనఁ జా వకుళమూలందాల్చి యేతెంచి గు
బ్బలనైముత్యపుహారముంగొనక చేబంగారపుంగంకణం
బులునున్ముట్టక రత్నకర్ణకుసుమంబుల్ వీడి కొంపోయె నో
కలికీ నాహృదయంబు చోరుఁడవఁడో కానంగలేమమ్మరో. 135.

—: చిత్రదర్శనమున కుదాహరణము :—

చం. చనుకొనగోటఁగీటు మఱిచయ్యనవిప్పునితండునాదునీ
విని నవశంబుగాఁగఱచు విస్ఫుటమాగతిమోవిపంటితో
నని ప్రియురూపుచి త్తరువునందుఁగనుంగొని తొల్లివోలెనే
మనమునవీడదయ్యె సలమానిని మస్మధ కేళిభీతినిక. 136

—: నాక్షాద్దర్శనమున కుదాహరణము :—

సీ. చంచలచిత్రమాచాంచల్యమునువీడి
యొకనిమేష మ్మిప్పుడుండవమ్మ
నాచెలీ యోసిగ్గనన్న బాధింపక
యొకనిమేషమ్ముదవ్వుండవమ్మ
అప్పలారా కన్నుతెప్పలారావ్రాల
కొక నిమేషముమీఁదికుండరమ్మ
కామదేవానీవు కరుణించి నన్నేచ
కొకనిమేషం బోర్చియుండవయ్య
సిగనమిలిపించె కలువలుచెవులలోనఁ
గొమరుఁజేతులఁబిల్లనగ్రోవి చాల్చి
సుందరాకారుఁ డల్లకృష్ణుండు వీఁడ
యహహ లోచనగోచరుం డయ్యెనాకు.

ఉరుమధున్యందపుంజనుందరినినాడు .
 ఘనత రామోదరనమంజరినిసుకపులు
 పరమదయచేత లోకంబుపాడిదలచి
 నలుపుదురుగాక కర్ణభూషణముగాఁగ.

188

గద్యః

ఇది శ్రీవాధూలసగోత్ర తాడూరి రామరాయపండితాగ్ర
 పుత్ర త్రికవిమిత్ర లక్ష్మీనరసింహరాయపండిత
 ప్రణీతంబైన శృంగారరసమంజరియందు
 సర్వంబును దృతీయప్రకరణము.

175

THE KUPPUSWAMI SASTRI
RESEARCH INSTITUTE
MADRAS-4